

VAASAN YLIOPISTO
KAUPPATIETEELLINEN TIEDEKUNTA
TALOUSOIKEUDEN YKSIKKÖ

Arko Uotila

HARMAA TALOUS RAKENNUSALALLA

Taloustieteiden
Pro gradu -tutkielma

VAASA 2012

SISÄLLYSLUETTELO	sivu
OIKEUSTAPAUSLUETTELO	5
LYHENTEET	7
TIIVISTELMÄ	9
1. JOHDANTO	11
1.1. Tutkimuskohteen kuvaus	11
1.2. Tutkimustehtävä ja rajaus	12
1.3. Tutkielman rakenne	14
2. HARMAA TALOUS JA TALOUSRIKOLLISUUS	16
2.1. Yleistä	16
2.2. Lyhyt historia	17
2.3. Tilastotietoa	18
3. HARMAA TALOUS RAKENNUSALALLA	24
3.1. Lainsäädännön uudistukset	25
3.1.1. Positiiviset uudistukset	25
3.1.2. Negatiiviset uudistukset	27
3.2. Ilmenemismuodot	28
3.2.1. Kuittikauppa	29
3.2.2. Rahanpesu	32
3.2.3. Konkurssi	37
3.2.4. Pimeät palkat	41
3.2.5. Julkisivuyhtiöt	47
3.2.6. Yhtiön tulojen ilmoittamatta jättäminen	49
3.2.7. Peitelty osinko	51
3.3. Yritysprofiilit	55
4. ENNALTAEHKÄISY JA KITKEMINEN	58
4.1. Valtio	60
4.1.1. Verohallinto	60
4.1.2. Sisäasianministeriö	64

4.1.3. Viranomaisyhteistyö	67
4.1.4. Työsuojaelu	68
4.2. Alan oma sääntely	70
4.2.1. Rakennusliitto ry ja Rakennusteollisuus RT ry	70
4.2.2. Yksityiset yrittäjät ja työntekijät	71
5. TUTKIMUSTULOKSET	73
LÄHDELUETTELO	75

OIKEUSTAPAUSLUETTELO

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Ruotsalainen v. Suomi s.46

Korkein oikeus

29.6.2010 taltio 1386	KKO 2010:45	s.46
20.10.2009 taltio 2065	KKO 2009:80	s.38
3.7.2009 taltio 1518	KKO 2009:59	s.35
17.4.2009 taltio 796	KKO 2009:27	s.38
26.7.2007 taltio 1628	KKO 2007:67	s.35
11.5.2006 taltio 1059	KKO 2006:39	s.35

Korkein hallinto-oikeus

28.4.2010 taltio 926	s.52
13.9.1990 taltio 3001	s.54
30.7.1969 taltio 3989	s.52
4.3.1969 taltio 1354	s.52

Hovioikeus

Vaasa 1.7.2009 R 09/121 s.33

Käräjäoikeus

Seinäjoki 5.12.2008 R 08/288	s.33
Helsinki 20.8.2002 R 01/10155	s.34
Vantaa 18.04.2002 R 02/107	s.34

LYHENTEET

ALV	Arvonlisävero
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
EU	Euroopan unioni
EY	Euroopan yhteisö
HE	Hallituksen esitys
HO	Hovioikeus
KHO	Korkein hallinto-oikeus
KKO	Korkein oikeus
T	Taltio
TVL	Tuloverolaki 30.12.1992/1535
VaVM	Valtionvarainvaliokunnan mietintö
VML	Laki verotusmenettelystä 18.12.1995/1558
VIRKE	Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti

VAASAN YLIOPISTO
Kauppätieteellinen tiedekunta

Tekijä:	Arko Uotila	
Tutkielman nimi:	Harmaa talous rakennusosalalla	
Ohjaaja:	Asko Lehtonen	
Tutkinto:	Kauppätieteiden maisteri	
Yksikkö:	Talousoikeus	
Oppiaine:	Talousoikeus	
Linja:	Verojuridiikan linja	
Aloituvuosi:	2010	
Valmistumisvuosi:	2012	Sivumäärä: 81

TIIVISTELMÄ

Harmaa talous on ollut pitkään mukana liiketoiminnassa ja nostanut aika ajoin päätään noususuhdanteessa ja korostunut laskusuhdanteessa. Sillä on suuria yhteiskunnallisia vaikutuksia, niin veropoliittisesti kuin valtiontaloudellisesta näkökulmasta. Nämä asiat tekevät sen tutkimisesta mielenkiintoisen ja ajankohtaisen. Rakennusalan harmaan talouden tutkiminen on tärkeää, koska jo pelkästään taloudellisesti mitattuna siellä liikkuu valtavat määrät yhteiskunnallisia investointeja. Investointien heikko seuranta johtaa helposti siihen, että yhteiskunta investoi harmaaseen talouteen tietämättään. Rakennusala on harmaan talouden osa-alueista suurin ja jo pelkästään tämän takia tulisi aiheeseen tutustua.

Tutkielmassa käsitellään Suomen rakennusalaan koskevaa talousrikollisuutta ja sen tyypillisimpiä ilmenemismuotoja. Lisäksi tutkielmassa esitellään harmaan talouden ja talousrikollisuuden tyyppitapaukset selkeästi ja yksinkertaisesti rakennusalan näkökulmasta. Lukija pääsee tutkielman kautta pintaa syvemmälle käsiteltävään aiheeseen ja saa myös yleiskäsityksen harmaasta taloudesta ja sen merkittävydestä Suomessa rakennusalan harmaan talouden lisäksi. Harmaasta taloudesta tutkielmassa tulee ilmi tilastotietoja, jotka avaavat lukijalle käsiteltävää asiaa helposti. Käsitteitä on myös selitetty auki sivujen alaviitteissä helpottaakseen lukemista.

Tutkielmasta ilmenee mitä on rakennusalan harmaa talous. Se on pääasiassa kuittikaupaa, jota harjoitetaan taloudellisen hyödyn toivossa. Tähän voidaan laskea mukaan myös erilaiset veroihin ja lakisääteisiin maksuihin sekä kirjanpitoon liittyvät rikokset. Käytännössä rakennusalan harmaa talous on yhteiskunnan varojen käyttämistä omiin tarkoituksiin, sillä se kohdistuu väistämättä veronsaajaan ja fiskaaliseen tuloon. Tulokset osoittavat, että lukuisista yrityksistä huolimatta rakennusalan harmaa talous on edelleen voimissaan ja sen mahdollistaa monen asian yhteissumma.

AVAINSANAT: harmaa talous, rakennusala, talousrikollisuus.

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuskohteen kuvaus

Harmaa talous on ollut pitkään mukana liiketoiminnassa ja nostanut aika ajoin päätään noususuhdanteessa ja korostunut laskusuhdanteessa. Sillä on suuria yhteiskunnallisia vaikutuksia, niin veropoliittisesti kuin valtiontaloudellisesta näkökulmasta¹. Nämä asiat tekevät sen tutkimisesta mielenkiintoisen ja ajankohtaisen. Rakennusala on harmaan talouden osa-alueista suurin ja se tulisi huomioida tutkimusta tehdessä. Tästä syystä tutkielmassa keskitytään sen käsittelemiseen mahdollisimman kattavasti sivumäärien sallimissa rajoissa.

Rakennusalan harmaan talouden tutkiminen on tärkeää, koska jo pelkästään taloudellisesti mitattuna siellä liikkuu valtavat määrät yhteiskunnallisia investointeja. Investointien heikko seuranta johtaa helposti siihen, että yhteiskunta investoi harmaaseen talouden tietämättään². Tutkimalla rakennusala tarkemmin ja ymmärtämällä sen lähtökohdat pystytään harmaata taloutta alalla merkittävästi supistamaan. Harmaa talous vääristää myös kilpailua rakennusosalalla³. Tästä johtuen rehellisesti toimivat yrittäjät kärsinevät taloudellisesti alalla vallitsevan harmaan talouden johdosta. Rakennusmarkkinoilla olevan kilpailun tulisi olla kaikille tasapuolista. Kenelläkään ei tulisi saada etua toimimalla laittomasti.

Rakennusala koskettaa jokaista asunnon ostajaa maailmanlaajuisesti. Näin ollen siihen liittyvä harmaa talous ei ole vain suomalaisten ongelma, vaan maailmanlaajuinen. Tutkielmassa käsiteltävät aiheet koskevat niin suuria kuin pieniäkin rakentajia, kerrostaloja pientalorakentajia. Näin lukija ymmärtää, että aihe saattaa koskea myös henkilökohteisesti häntä. Jokaisen tulisi asuntoa ostaessaan miettiä, onko kaikki asialliset maksut hoidettu, koska se vaikuttaa erityisesti asunnon takuukorjauksiin.

¹ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011:5–7; Valtiontalouden tarkastusvirasto 2004:20–21.

² Hirvonen, Lith & Walden 2010:3–5 Ks. myös Valtiontalouden tarkastusvirasto 1995:14–21.

³ Lith 2010:2, jonka mukaan myös urakkahinnat putoavat epärealistisen alhaisiksi.

Jos aikoo joskus rakentaa tai rakennuttaa oman talon, silloin kysymykseen tulee monia asioita, jotka koskettavat harmaata taloutta ja saattavat huolimattomalla rakennuttajalla jäädä huomioimatta kohtalokkain seurauksin. Tutkielmaan perehtyminen kuuluu jokaisen suomalaisen asunnonostajan yleissivistykseen, koska aihe vaikuttaa meidän kaikkien elämään jossain vaiheessa.

Tulee huomioda, että harmaa liiketoiminta on periaatteessa laillista liiketoimintaa, mutta siitä on vain jätetty jossain vaiheessa prosessia maksuja maksamatta⁴. Erikseen on vielä musta liiketoiminta, joka on laittomien liiketoimien ja tavarain myymistä, kuten esimerkiksi huumekauppa⁵. Mustaan talouteen tässä tutkielmassa ei tulla sen enempään perehtymään. Lukijan tulee ymmärtää tämä olennainen ero näiden kahden käsitteen välillä. Harmaalle taloudelle pystytään tiettyjä laskelmia käyttäen laskemaan vuotuinen arvio ja osuus kansantaloudesta, mutta mustalle taloudelle tämä on käytännössä mahdotonta⁶.

Tutkielmassa tullaan perusteellisesti käsittelemään Suomen rakennusalaan koskevaa talousrikollisuutta ja sen tyyppitapauksia. Tutkielmassa esitellään talousrikollisuuden tyyppitapaukset selkeästi ja yksinkertaisesti rakennusalan näkökulmasta. Lukija pääsee tutkielman kautta pintaa syvemmälle käsiteltävään aiheeseen ja saa myös yleiskäsityksen harmaasta taloudesta ja sen merkittävydestä Suomessa rakennusalan harmaan talouden lisäksi. Harmaasta taloudesta tutkielmassa tulee ilmi tilastotietoja, jotka avaavat lukijalle käsiteltävää asiaa helposti.

1.2. Tutkimustehtävä ja rajaus

Tutkimuksessa tavoitteena on selkeästi kuvailla Suomessa rakennusallalla tapahtuvan harmaan talouden ilmenemismuodot ja käsitellä samalla rakennusalan ongelmia harmaan talouden osalta veronsaajan näkökulmasta. Tutkielmassa sivutaan harmaata talo-

⁴ Harmaan talouden selvitystyöryhmä on määritellyt harmaan talouden keväällä 1995. Uudenmaan verovirasto 1999:3.

⁵ Hirvonen ym. 2010:16–26.

⁶ Tarkastusasetelmassa selvitetty harmaan talouden ja talousrikollisuuden määrää. Valtiontalouden tarkastusvirasto 2004:19–20.

utta ja talousrikollisuutta yleisesti, mutta koska rakennusala on selvästi keskeisin harmaan talouden osa-alue keskitytään pääasiassa sen tarkasteluun. Keskeiset kysymykset liittyvät juuri harmaan talouden ilmenemismuotoihin ja osittain sen laajuuteen. Tutkimuksessa tullaan vastaamaan seuraaviin kysymyksiin:

- Mitä on rakennusalan harmaa talous?
- Miten harmaa talous rakennusosalalla on mahdollista?
- Mitä harmaalle taloudelle rakennusosalalla voi tehdä?

Tutkielmassa ei tulla käsittelemään harmaata taloutta yksityiskohtaisesti lukuun ottamatta rakennusalaa. Tämä johtuu puhtaasti siitä että, harmaan talouden ollessa laaja käsite, siihen ei tässä tutkielmassa pystytä yleisesti keskittymään. Tutkielmassa ei myöskään erityisesti käsitellä kansainvälisesti rakennusalan harmaaseen talouteen, koska ongelmat ovat maailmanlaajuisesti yhtenevät ominaispiirteitä lukuun ottamatta.

Tutkimusmetodina on oikeusdogmaattinen eli lainopillinen tulkintatapa. Lainopillisella tulkintatavalla on kaksi tehtävää, jotka ovat tulkintatehtävä ja systematisointitehtävä. Tulkintatehtävä tarkoittaa voimassa olevien oikeusnormien sisällöllistä selvittämistä ja tulkitsemissa. Systematisointitehtävä helpottaa oikeuden hahmottamista järjestämällä oikeusnormit selkeäksi kokonaisuudeksi irrallisten ja yksittäisten oikeusnormien sijaan. Tätä voidaan kutsua systematisoinniksi.⁷

Tutkielman lähteinä ovat lukuisat hallituksen esitykset, joista pääsee pintaa syvemmälle. Niitä lukemalla saa kokonaiskuvan siitä mihin esityksellä pyritään ja millä tavalla sinne päästään. Lähteinä toimivat myös monet poliisiammattikorkeakoulun julkaisut, jotka käsittelevät harmaata taloutta yleisesti sekä muutamia rakennusalan harmaan talouden erikoismuotoja yksityiskohtaisesti ja kattavasti.

Sisäasianministeriöllä on monia julkaisuja koskien harmaata taloutta, jotka osoittautuivat hyödyllisiksi tutkielmaa tehdessä. Lähdeaineistossa toistuu monien tunnettujen harmaan talouden asiantuntijoiden nimet kuten Lith, Hirvonen, Laitinen, Lahti, Mäkelä ja Lehtonen sekä Alvesalo. Heidän asiantuntijakirjoituksensa ovat useasti viitattuina tutkielmassa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisut ja valtion talouden tarkastusvi-

⁷ Aarnio 1989:48–56. Ks. myös Siltala 2004:509–515.

raston kertomukset ovat myös mukana tutkielmassa. KKO:n oikeustapauksia ja kannanottoja on otettu huomioon esimerkkitapauksia ajateltaessa.

1.3. Tutkielman rakenne

Tutkimus koostuu johdannon lisäksi kolmesta erillisestä kokonaisuudesta. Ensimmäisessä käsitellään harmaata taloutta ja talousrikollisuutta. Toisessa osiossa harmaata taloutta rakennusosalalla syvällisemmin. Viimeisessä osiossa rakennusalan harmaan talouden ja talousrikollisuuden ennaltaehkäisyä ja kitkemistä. Tämän jälkeen tulevat tutkimustulokset. Tutkielma sisältää lisäksi tiivistelmäosuuden, lyhenneluettelon, sisällyksen sekä lähdeluettelon.

Ensimmäinen osio pitää sisällään erilaisia tilastoja ja yleistietoa harmaasta taloudesta Suomessa. Siinä määritellään harmaa talous ja talousrikollisuus eri asiantuntijoiden näkökulmasta ja pyritään tuomaan harmaan talouden laajuus esille. Osion on tarkoitus antaa lukijalle mahdollisimman selkeä yleiskuva Suomessa harjoitettavasta harmaasta taloudesta ja talousrikollisuudesta sekä käsittelee lyhyesti historiaa.

Toinen osio on jaoteltu kolmeen alaotsikkoon, jotka ovat lainsäädännön uudistukset, ilmenemismuodot ja yritysprofiilit. Lainsäädännön uudistusten kohdalla käsitellään sekä positiivisia että negatiivisia uudistuksia. Ilmenemismuodot alakohdassa esitellään perusteellisesti rakennusosalalla ilmenevän harmaan talouden yleisimmät ilmenemismuodot yksitellen läpi. Erilaisia ilmenemismuotoja on useita, mutta tutkielmassa esitellään seitsemän yleisintä. Yritysprofiilien kohdalla käsitellään yrityskokoa ja -muotoa sekä sen liittymistä harmaaseen talouteen rakennusosalalla. Ovatko suuret yritykset taipuvaisempia harmaaseen talouteen kuin pienet? Onko yrityksen harjoittamalla yhtiömuodolla vaikutusta asiaan? Voidaanko näiden tietojen perusteella tehdä päätelmiä koskien harmaata taloutta?

Viimeinen osio koskee harmaan talouden ennaltaehkäisyä ja kitkemistä rakennusosalalta. Tämä osio jakautuu kahteen alakohtaan. Ensimmäiseksi syvennytään valtion rooliin, joka on jaettu neljään osaan. Valtion kohdalla suurimman työn tekee verohallinto, jota

käsitelläänkin syvällisemmin harmaan talouden selvitysyksikön ja uuden veronumeron kautta. Nämä toimivat myös itsessään ennaltaehkäisevänä pelotteena harmaan talouden saralla. Sisäasianministeriö on myös rakennusosalalla isossa taistelussa harmaata taloutta vastaan. Näin ollen se on mukana tarkastelussa. Alan omasääätely on peruslähtökohta harmaan talouden kitkemiseksi rakennusosalta. Sieltä kaikki lähtee alan omien toimijoiden asenteesta ja käyttäytymisestä. Ilman sitä harmaasta taloudesta eroon pääseminen olisi äärimmäisen vaikeaa ja työlästä. Alan omansäätelyn alakohtina käydään läpi rakennusliiton, rakennusteollisuuden sekä yksityisten yrittäjien roolia ja vaikutusta.

Tutkimustulosten kohdalla yhdistetään kaikki olennaiset asiat mitä on tutkielmassa tullut esille ja mitä on sen ansiosta saatu tietää. Siinä myös sivutaan hiukan tulevaisuuden tilannetta ja näkymiä alalla harmaan talouden osalta.

2. HARMAA TALOUS JA TALOUSRIKOLLISUUS

2.1. Yleistä

Harmaa talous ja talousrikollisuus liittyvät selkeästi toisiinsa, mutta menevät käsitteinä osittain päällekkäin. Harmaata taloutta voidaan luonnehtia lailliseksi taloudelliseksi toiminnaksi, mutta se tapahtuu viranomaisilta salassa tai siitä jätetään lakisääteiset maksut hoitamatta.⁸ Harmaa talous määritellään myös laissa harmaan talouden selvitysyksiköstä. Lain 2§:ssä se määritellään seuraavasti: ”Organisaation toimintaa, josta aiheutuvia lakisääteisiä velvoitteita laiminlyödään verojen, lakisääteisten eläke-, tapaturma-, tai työttömyysvakuutusmaksujen taikka tullin perimien maksujen suorittamisen välttämiseksi tai perusteettoman palautuksen saamiseksi”. Harmaasta taloudesta saatetaan käyttää myös nimitystä piilotalous⁹.

Harmaa talous on helppo ymmärtää pimeinä palkkojen maksuina sekä erityisesti käteis-kauppaan liittyvänä ilmiönä. Sitä ilmenee yleisesti esimerkiksi rakennusalaalla asunnon korjausten yhteydessä maksettujen suoritusten osalta ja ravintola- sekä kauneudenhoitoalalla.¹⁰ Harmaan talouden ilmenemismuotoihin rakennusalaan koskien keskitytään syvällisemmin myöhemmin tutkielmassa.

Harmaan talouden rajaaminen eri verorikollisuudesta ja veronkierrosta¹¹ ei ole kovin yksiselitteistä, mutta voidaan sulkea pois erilaiset tulkintatilanteet ja pääasiassa tapaukset, jotka liittyvät verovelvollisen verosuunnitteluun¹² ja niihin liittyviin erilaisiin järjes-

⁸ Harmaan talouden selvitystyöryhmän loppuraportti 1995:1.

⁹ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011b:5.

¹⁰ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011b:3–6. Ks. myös Lith 1997:5–16 sekä Sisäasianministeriö 2004:3–4.

¹¹ Veronkiertämisellä pyritään saavuttamaan verolain tarkoitukselle vieraita veroetuja joiden osalta liikutaan usein säännöksen sanamuodon tavanomaisen tulkinnan raja-alueilla. Veronkiertämisessä käydään rajaa hyväksyttyjen ja ei-hyväksyttyjen veroetujen välillä, mutta se tapahtuu tulkinta problematiikan alueella. Lehtonen 2011:156–160.

¹² Verovelvollinen selvittää mahdollisiin eri vaihtoehtoihin liittyvät verot muiden kustannusten lisäksi ja sitten valitsee eri vaihtoehtoista sen mikä on kokonaistaloudellisesti paras vaihtoehto. Verosuunnittelussa laillista toimintaa ja siinä vain ennakoitaan veroseuraamukset ja täten valmistaudutaan myös verojen maksuun. Verosuunnitteluun ei liity veron torjuntaa ja veronkiertämistä koskevia elementtejä. Lehtonen 2000:95–99. Ks. myös Lehtonen 2007:142–143, Lehtonen 2011:156–160.

telyihin. Tämä edellyttää, että verosuunnitteluun ja niiden järjestelyihin pystytään puutumaan veronkiertosäännösten avulla.¹³ Verorikoksia voidaan luonnehtia ns. erikoisriksiksi oikeuskäytännössä.¹⁴ Harmaata taloutta ja verorikollisuutta yhdistää, että molemmilla pyritään saamaan taloudellista hyötyä¹⁵.

Talousrikollisuutta on täsmällisesti vaikea määritellä ja näin ollen ei ole olemassa yleisesti käytettyä määritelmää tätä koskien¹⁶. Talousrikollisuudesta on puhuttu taloudellisesti rikollisuudesta ja talouselämän rikoksista, vaikka terminologia ei ole vielä täysin vakiintunut silti Suomessa käytetään yleensä käsitteitä talousrikokset ja talousrikollisuus¹⁷. Talousrikollisuudella tarkoitetaan taloudelliseen toimintaan suoraan tai välillisesti liittyvää rikollista toimintaa.¹⁸ Voidaan siis sanoa talousrikollisuuden tarkoittavan yrityksen tai muun yhteisön toiminnassa tapahtuvaa merkittävään taloudelliseen etuun suunnattuja suunnitelmallisia ja rangaistavia tekoja, jotka koskevat myös muuta yritystoimintaan verrattavaa liiketoimintaa¹⁹.

2.2. Lyhyt historia

Vuonna 1881 arvioitiin, että noin 30 prosenttia kotitalouksista maksoi tuloveroja. Voidaan siis olettaa, että loput 70 prosenttia kotitalouksista jätti veronsa maksamatta. Tästä on tultu suuri harppaus eteenpäin, sillä tuloveroja ja muita veroja maksaa käytännössä nykyään jokainen kotitalous.²⁰

¹³ Hirvonen 1999:6.

¹⁴ Lehtonen 1991:937.

¹⁵ Lehtonen 1986:6, jonka mukaan verorikoksilla pyritään voitontavoitteluun.

¹⁶ Hirvonen 1999:6, jonka mukaan talousrikollisuudelle ei voida antaa yhtä yhtenäistä määritelmää ja tätä määrittelykysymystä on käsitelty useissa eri teoksissa, kuten Ahti Laitinen – Anne Alvesalo: Talouden varjopuoli, Poliisin oppikirjasarja 3/94 ja Ahti Laitinen – Erja Virta: Talousrikokset, teoria ja käytäntö, Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjat 2/1998.

¹⁷ Talousrikosten käsite on peräisin kriminologisesta käsitteestä, jota on käytetty kuvaamaan tiettyjä sosiaalisia ilmiöitä. Käsite on tullut myöhemmin mukaan kriminaalipoliittiseen keskusteluun. Lehtonen 2011:1.

¹⁸ Ahti Laitinen puhuu valkokaulusrikollisuudesta viitaten talousrikoksiin ja sanoo näiden täsmällisen määrittely olevan hankalaa. Alvesalo, Heiskanen, Laukkanen & Virta 2006:27.

¹⁹ Hirvonen 1999:6. Ks. myös Uudenmaan verovirasto 1999:276.

²⁰ Iivonen 2011:116.

Harmaata taloutta ja talousrikollisuutta on ollut Suomessa pitkään, mutta vasta 1970-luvun lopulla näihin ilmiöihin alkoi kohdistua merkittävää julkista kiinnostusta. Suurenuslasin alle joutuminen johtui huomiota herättäneistä merkittävistä rikostapauksista, kuten Valco-Salora -tapaus ja Helsingin metroon, ja sen rakentamiseen liittyvistä epäselvyyksistä. Talousrikokset nostivat päätään muutamassa työryhmässä ja esityksiäkin laadittiin. Tämän jälkeen seurasi hiljaisempi vaihe, kunnes 1990-luvun laman jälkeen aihe nousi taas julkisen kiinnostuksen kohteeksi ja 1990-luku olikin talousrikostutkimuksen kultakautta.²¹

Lainsäädäntöä muutettiin 1990-luvulla vastaamaan paremmin sen hetkistä tilannetta ja hallitukselta tuli esitys talousrikollisuuden torjuntaohjelmaksi. Valtion eri virastojen resursseja lisättiin harmaan talouden torjumiseksi ja tästä johtuen myös virkoja lisättiin. Lopulta 1990-luvun lopulla kiinnostus laantui ja määrärahoja suunnattiin enemmän huumausainerikollisuuden kitkemiseen. 2000-luvun alkupuolella puolestaan on pyritty resursseja taas lisäämään.²²

Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti VIRKE perustettiin vuonna 2000 valtioneuvoston periaatepäätöksen toimesta torjumaan harmaata taloutta ja talousrikollisuutta. VIRKE lakkautettiin vuoden 2010 lopussa, ja sen toimintaa jatkamaan perustettiin erillisellä lailla harmaan talouden selvitysyksikkö.²³ Tätä käsitellään perusteellisemmin myöhemmin kappaleessa 5. Ennaltaehkäisy ja kitkeminen.

2.3. Tilastotietoa

Suomessa harmaan talouden osuuden on arvioitu olevan 1990-luvulla noin 4–5 prosenttia bruttokansantuotteesta, mutta 2000-luvulle tultaessa luku on ollut kasvamaan päin. Suomessa tähän päivään asti teetetyn laajimman harmaata taloutta koskevan tutkimuksen mukaan harmaan talouden osuus olisi jo 5,5–7,5 prosenttia bruttokansantuotteesta. Tämä vastaa 10–14 miljardia euroa, joista koituu noin 4–6 miljardia euroa vajetta valti-

²¹ Alvesalo ym. 2006:27–48.

²² Alvesalo ym. 2006:28–48.

²³ HE 163/2010.

on kassaan maksamattomien verojen ja maksujen johdosta.^{24 25} Suomi oli 2000-luvun puolivälissä samalla tasolla muiden pohjoismaiden kanssa. Näitä lukuja voidaan pitää erittäin hyvinä, jos niitä vertaa esimerkiksi Itä- ja Etelä-Euroopan maihin. Näiden maiden prosentuaaliset osuudet bruttokansantuotteesta ovat noin 25–30 prosentin tasolla, kuten Italiassa.²⁶

Maailman pankki julkaisi vuonna 2010 tutkimuksen vuoden 2006 harmaata taloutta koskien, jossa oli mukana 162 maata. Tutkimuksen mukaan Suomen harmaan talouden osuus olisi ollut 18,5 prosenttia virallisesta bruttokansantuotteesta, joka vastaa käytännössä OECD maiden keskiarvoa.²⁷

Tilanne on huolestuttava. Tukalaa tilannetta lisää entisestään vuonna 2003 alkanut valtiontalouden tuottavuusohjelma, joka vähentänyt valtion virastojen henkilöstömäärää. Tuottavuusohjelman on tarkoitus kestää vuoteen 2015 loppuun.²⁸ Tämä vaikuttaa toki myös verohallinnon ja sisäasianministeriönkin toimintaan harmaata taloutta ja talousrikollisuutta vastaan.

Yrityskyselyiden perusteella myös yli puolet yrityksistä itse kokivat harmaan talouden lisääntyneen kuluneen viiden vuoden aikajaksolla mm. seuraavilla toimialoilla rakennusala, majoitus- ja ravitsemusala. Nämä alat kuuluvat harmaan talouden ja talousrikollisuuden ytimeen. Mukaan voidaan laskea kuljetusala, joista vastanneista melkein puolet kokivat harmaan talouden lisääntyneen viimeisenä viitenä vuotena. Kaikki mainitut alat pitivät kilpailun vääristymistä tästä johtuen vähintään kohtalaisena. Ravintola-alan osuus oli lähes 90 prosenttia.²⁹

Kaikesta harmaasta taloudesta rakennusala yksinään aiheuttaa eri arvioiden mukaan noin 400–500 miljoonan euron vuotuiset tappiot valtiolle maksamattomien verojen sekä

²⁴ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011b:4 Ks. myös Hirvonen 1999:35 ja Lith 1997:5.

²⁵ Vrt. Valtiontalouden tarkastusvirasto 2004:20, jonka mukaan vajetta valtion kassaan kertyisi vain 2–2,5 miljardia euroa vuosittain 4–6 miljardin sijaan.

²⁶ Sisäasianministeriö 2004:5.

²⁷ Käytetty laskentatapa oli täysin erilainen, kuin Suomen arvioitaessa oman harmaan talouden osuuttaan bruttokansantuotteesta. Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011b:4.

²⁸ Valtiontalouden tarkastusvirasto 2010:7–19.

²⁹ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011b:4.

erilaisten laiminlyöntien johdosta³⁰. Rakennusala määriteltiin verovalvonnan erityiskohdeksi vuosina 2008–2011. Rakennusosalle vuonna 2008 tehdyistä verotarkastuksista lähes 35 prosentissa tapauksista ilmeni harmaata taloutta.³¹

Kuittikauppa on yksi rakennusalan suurimmista ongelmista. Sitä koskevat rikosnimikkeet ovat pääasiassa yleensä törkeitä, kuten esimerkiksi törkeä kirjanpitorikos tai törkeä veropetos. Ongelmia lisää rakennusalan korkea aliurakointiaste.³²

Korkea aliurakointiaste aiheuttaa valtiolle vuosittain merkittäviä arvonlisäverotappioita, joista yritetään päästä eroon vuonna 2011 huhtikuussa voimaan tulleella lailla koskien rakennusalan käänteisestä arvonlisäverovelvollisuutta. Tämän odotetaan kasvattavan valtion verotuloja noin 80–100 miljoonalla eurolla vuosittain.³³ Rakentamispalveluiden käänteiseen arvonlisävelvollisuuteen tullaan palaamaan tutkielmassa jäljempänä.

Lähdettäessä tarkastelemaan ilmoitettujen arvonlisäverojen määrä vuodesta 2001 eteenpäin verrattuna maksamatta jätettyihin arvonlisäveroihin. Selviää, että niiden erotus on tasaisesti jatkanut tasaista kasvua ainakin vuoteen 2008 asti. Rakennusosalalla oli koko 2000-luvun alussa voimakas noususuhdanne. Ei siis voida väittää, että kyseessä olisi ilmiö, joka ainoastaan ilmenee huonoissa suhdanteissa, vaan päinvastoin eli tämä toimintamalli liittyy erottomasti rakennusalaan. Seuraavasta taulukosta ilmenee rakennusalan yritysten ilmoittaman ja maksaman arvonlisäveron ero eli toisin sanoen velka valtiolle.³⁴

Taulukko 1. Rakennusalan yritysten ilmoittaman ja maksaman arvonlisäveron ero M€³⁵

Vuosi	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Ero M€	75	87	93	103	103	118	124	160

³⁰ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011a:6.

³¹ Kankaanranta & Muttilainen 2010:35–36.

³² Kankaanranta & Muttilainen 2010:52–54.

³³ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011a:6–7.

³⁴ Hirvonen, Lith & Walden 2010:95.

³⁵ Hirvonen ym. 2010:95.

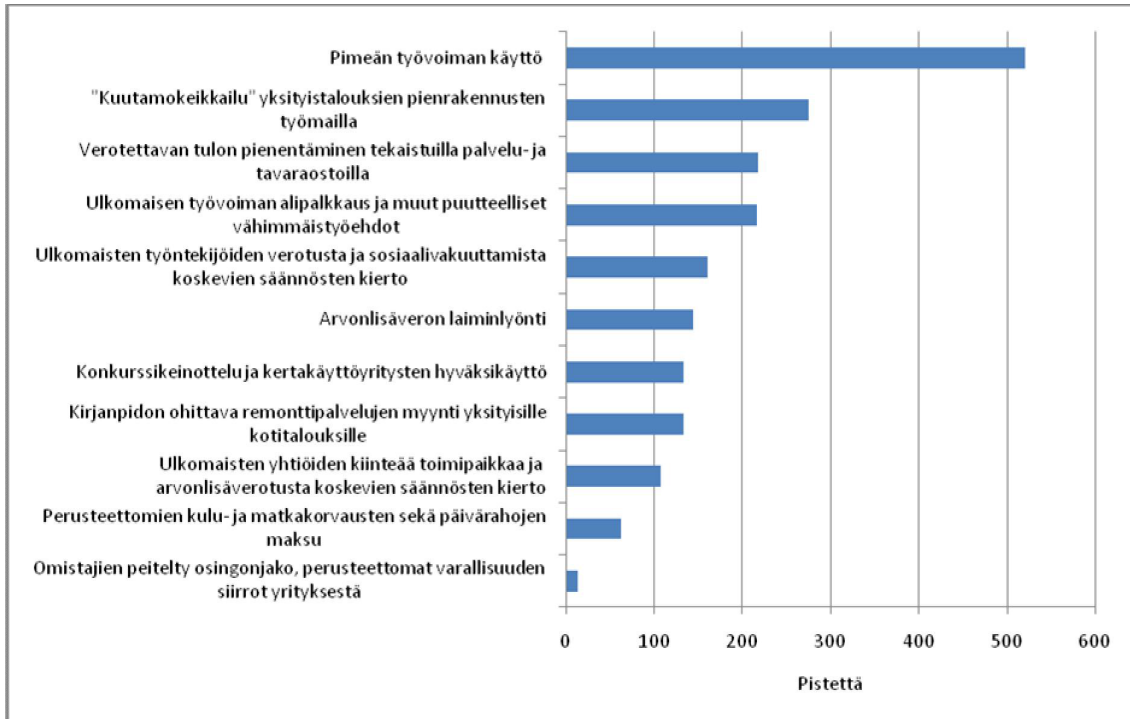
Summat ovat suuria ja niiden suuruudesta kertoo myös se, että vuonna 2008 ilmoitettujen arvonlisäverojen määrä verohallinnolle oli 1977 miljoonaa euroa, kun taas maksettujen määrä oli 1817 miljoonaa euroa. Taulukon perusteella ei voida suoraan sanoa, että harmaa talous rakennuslalla olisi jyrkässä nousussa, mutta viitteitä siihen suuntaan on, koska velka on koko ajan tasaisesti kasvanut. Tämä paljon myös rakennuslalle juurtuneesta toimintamallista, jossa yrityksillä on tapana jättää arvolisäveroja systemaattisesti maksamatta.³⁶

Rakennusalan yrittäjät kokevat rakennuslalla suurimpana uhkana pimeän työvoiman käytön ja siihen liittyvän ”kuutamokeikkailun”, joka käytännössä tarkoittaa myös pimeää työvoiman käyttö, mutta yksityisillä pientalorakennustyömailla. Toiseksi kyselyssä nousi kuittikauppa, koska sillä pystytään alentamaan verotettavaa tulosta ja näin ollen alentamaan urakkahintoja.³⁷ Tällainen toiminta vahingoittanee koko alaa lyhyellä sekä pitkällä tähtäimellä.

Edellä mainitut seikat huomioonottaen kilpailu kiristyy ja rehellisesti toimivat yritykset kuolevat vähitellen pois. Tällöin harmaan talouden toimijat valtaavat alaa ja koko kilpailutilanne vääristyy. Lakisääteisistä velvoitteista huolehtivien yrittäjien on entistä vaikeampi tulla alalle jälkikäteen, koska siellä vallitsee vääristynyt kilpailutilanne eikä siihen olla puuttumassa viranomaisten taholta tarpeeksi kokonaisvaltaisesti. Konkurssi-keinottelua pidettiin myös tärkeänä ongelmana ja edellä mainittua arvonlisäveron maksamatta jättämistä (Kuvio 1.).

³⁶ Hirvonen ym. 2010:95.

³⁷ Rakennusteollisuus RT ry teetti syksyllä 2009 jäsenyrityksilleen kyselyn koskien harmaan talouden tärkeimpiä ilmenemismuotoja. Kyselyyn saatiin vastaukset 350 jäsenyritykseltä. Hirvonen ym. 2010:71.

Kuvio 1. Harmaan talouden tärkeimmät ilmenemismuodot rakennusalaalla yrityskyselyjen mukaan, pistemäärät.³⁸

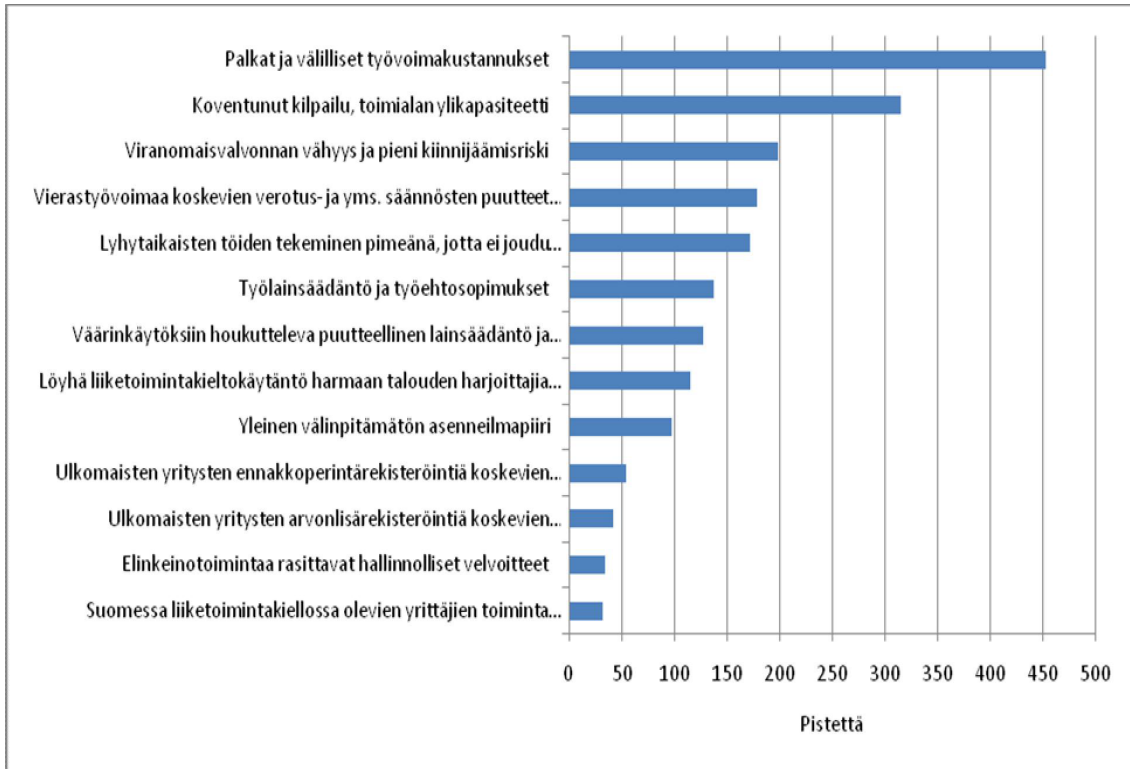
Rakennusalan harmaaseen talouteen vaikuttavia taustatekijöitäkin on myös tutkittu Rakennusteollisuuden yrityskyselyiden avulla. Niistä kävi ilmi, että tärkeimpänä taustatekijänä pidettiin palkkoja ja välillisiä työvoimakustannuksia. Näiden kyseisten maksujen välttäminen ilmenee mm. pimeinä maksuina, yritysten verovelkojen kasvuna, konkurssina ja erityisesti kuittikauppana.³⁹

Toisena nousi esiin koventunut kilpailu, jota edes auttaa juuri yrittäjien epärehellinen toiminta, jonka avulla pystytään alentamaan urakkahintoja. Tähänkin liittyy mm. edellä mainitsemani tekijät. Kolmanneksi tärkeimpänä pidettiin kiinnijäämisriskin pienuutta ja viranomaisten valvonnan vähyyttä. On selvää, että kiinnijäämisriskin ollessa suuri ja viranomaisten valvonnan riittävyys on tekijöitä, jotka ovat täysin korjattavissa, jos vain halutaan (Kuvio 2.).⁴⁰

³⁸ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011b:71.

³⁹ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011b:72.

⁴⁰ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011b:72.

Kuvio 2. Harmaan talouden tärkeimmät taustatekijät rakennusosalalla yritys­kyselyjen mukaan, pistemäärät.⁴¹

Kaikkien kyselytuloksiin liittyvien korjauksien tekeminen ja tilastojen muuttaminen on puhtaasti resursseista kiinni, olettaen että tahtotila riittää. Valtiollekin tulisi valtavat fiskaaliset tuotot verrattuna niiden saavuttamiseen uhrattuihin kuluihin, mutta tähän pääseminen edellyttää konkreettisia toimia puheen sijaan. Tällä hetkellä tahtotila ei vaikuta olevan riittävä, vaikka muutoksiakin on tullut⁴².

⁴¹ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011b:72.

⁴² Esim. rakentamispalveluiden käännetty arvonlisäverovelvollisuus ja veronumeron pakollisuus ja tunnistekortin käyttö työmailla.

3. HARMAA TALOUS RAKENNUSALALLA

Rakennusalalla tapahtuva harmaa talous liittyy lähes aina verorikoksiin. Tämän väitteen puolesta puhuu jo pelkästään harmaan talouden ilmenemismuodot rakennusalalla. Kansalaisten asennoituminen verorikoksiin on suhteellisen välinpitämätöntä eli he eivät pidä verorikoksia kovin vakavina⁴³. Tästä johtuen voidaan olettaa etteivät kansalaiset myöskään ilmianna kyseisiä rikoksia poliisi niiden ilmaantuessa. Toisin kuin esimerkiksi väkivaltarikosten osalta, jolloin soitettaisiin virkavalta paikalle välittömästi.

Rakennusalan harmaan talouden paljastuminen lepää pitkälti viranomaisten aktiivisuuden ja tarmokkuuden varassa. Tämä ikävä realiteetti koskee myös valitettavan monia muitakin aloja, kuten esimerkiksi ravintola- ja kuljetusalaa.

Monesti kiristynvä kilpailutilanne ja voitontavoittelu ajavat yritykset käyttämään kyseenalaisia keinoja menestyäkseen rakennusalalla⁴⁴. Yrittäjät eivät myöskään välttämättä hyväksy Suomessa vallitsevaa korkeaa verotusasteikkoa, jota yritetään välttää harmaalla taloudella sen ilmenemismuodoilla.

Rakennusalaan liittyvää harmaata taloutta pyritään myös ”oikeuttamaan” ja pitämään hyväksyttävänä erilaisilla sanonnoilla kuten ”Se ei ole keneltäkään pois.” tai ”Ei se valtio tästä konkurssiin mene.” Valtiota pidetään ikään kuin kasvottomana riistäjänä, jota huijaaminen on ihan oikeutettua. Rakennusalaan liittyä harmaa talous ja talousrikollisuus kuuluu tärkeimpiin talousrikosten ryhmään Suomessa⁴⁵.

On selvää, että erilaisten lakisääteisten velvoitteiden hoitamatta jättäminen tai pakoilu on väärin. Rakennusalan harmaasta taloudesta tekee entistä merkittävämmän se, että siellä aiheutetaan suurta vahinkoa myös muille aloille, kuten vakuutusosalalle. Rakennus-

⁴³ Lehtonen 1986:13.

⁴⁴ Virta 1999:205–207.

⁴⁵ Lahti 1981:9, jonka mukaan verorikoksia on syytä niiden runsaslukuisuuden ja haitallisuuden (kuten veronsaajille aiheutuvien menetysten) perusteella pitää tärkeimpänä talousrikosten ryhmänä. Toimialojen vertailussa rakennusala nousee harmaan talouden ydinalueeksi. Kankaanranta & Muttilainen 2010:81.

alan harmaan talouden toimijat jättävät maksamatta lakisääteiset vakuutusmaksut, joita vakuutusyhtiöt eivät tule todennäköisesti ikinä saamaan yrityksiltä takaisin. Yritykset saattavat hakea vakuutusyhtiöiltä korvauksia ”varastetuista” koneista ja laitteista, jotka ovat myyneet eteenpäin kattaakseen yrityksen juoksevia kuluja, kuten pimeitä palkkoja.⁴⁶

3.1. Lainsäädännön uudistukset

Lainsäädännön pakotteet voidaan jakaa usealla eri tavalla.⁴⁷ Luokittelua hyväksikäyttämien pystytään jäsentelemään eri normeja. Nyt käytetään jakoa positiivisiin ja negatiivisiin pakotteisiin. Tällä lailla saadaan muodostettua kaksi ryhmää eli positiiviset sanktiot ja negatiiviset sanktiot.⁴⁸

Lainsäätäjän tahdon toteutumista yritetään tehostaa negatiivisten sanktioiden avulla. Säädöksiä tukee rangaistusjärjestelmä, jos ei toimita tietyllä tavalla seuraa siitä rangaistus. Lain rikkomisesta tulee siis seuraamus, joka usein liittyy varallisuuteen tai vapauuteen. Tämä toimintatapa on varmasti kaikille tuttu. Positiivisten sanktioiden osalta lainsäätäjän tahdon toteutumista pyritään edistämään erilaisilla ”porkkanoilla”. Jos toimitaan halutulla tavalla, seuraa siitä palkinto. Erilaisia palkintoja voi olla mm. verohelpotukset ja muut vastaavat helpotukset.⁴⁹

3.1.1. Positiiviset uudistukset

Positiivisiin lainsäädännön uudistuksiin rakennuslalla voidaan luokitella kotitalousvähennys, joka löytyy tuloverolaista (127a–c §). Kotitalousvähennys tuli koekäyttöön vuonna 1997 ja koko maahan vuonna 2001. Se on vähennys, jonka siihen oikeutettu

⁴⁶ Lehti 2007:140.

⁴⁷ Esim. Szczepanski jakaa koko normijärjestelmän pakotteet kahdelle tasolle. Ei-formaaliset ja formaaliset muodostavat yhdessä yhden tason sekä positiiviset ja negatiiviset muodostavat toisen tason. Näin saadaan neljä eri sanktio tyyppeä: 1) Ei-formaaliset negatiiviset sanktiot 2) Formaaliset negatiiviset sanktiot 3) Formaaliset positiiviset sanktiot 4) Ei-formaaliset positiiviset sanktiot. Laitinen 2005:94–99.

⁴⁸ Laitinen 2005:94–99.

⁴⁹ Laitinen 2005:94–99.

kotitalous saa tehdä suoran verosta. Tämä tekee siitä erityisen tehokkaan, sillä harvoin saadaan tehdä vähennyksiä suoraan maksettavasta verosta.⁵⁰

Kotitalousvähennyksellä on ollut työllistävä vaikutus myös rakennusalalla, sillä sen piiriin luetaan asunnon ja vapaa-ajan asunnon kunnossapito ja perusparannustyö, johon kotitalousvähennystä enimmäkseen käytetään⁵¹. Tänä vuonna kotitalousvähennys on 45 prosenttia tehdyn työn osuudesta. Edellytyksenä on, että työn on tehnyt ennakoperintärekisterissä oleva yritys. Työn tehdessä palkattu työntekijä vähennys on vain 15 prosenttia. Veronalaisesta tulosta vähennettävä enimmäismäärä on 2000 euroa henkilöä kohden.⁵²

Kotitalousvähennyksen tavoitteena on torjua harmaata taloutta. Vähennyksen saa vain asioidessa ennakoperintärekisterissä olevan yrityksen kanssa. Kotitalouksilla tulee olla myös kuitti tehdäkseen vähennyksen. Palveluja antava yritys puolestaan merkkää suorituksen kirjanpitoon. Tämä onkin hyvä ehkäisykeino harmaata taloutta vastaan, mikä on helppo toteuttaa yksityisten kunnossapito- ja perusparannuskorjauksissa. Pimeää työtä ei haluta teettää, koska saamatta jäävät tuntuvat verovähennykset.

Tuen määrää laskettiin vuonna 2011 60 prosentista 45 prosenttiin ja enimmäismäärää alennettiin 3000 eurosta 2000 euroon. Tämä vaikuttanee hiukan työllistämiseen alentavasti, mutta torjunee edelleen harmaata taloutta yhtä tehokkaasti, kunnes tulee laskennallisesti vähennyksen katto vastaan eli 2000 euroa.

Pitkällä tähtäimellä ajateltuna olisi silti ollut järkevää pitää tuen enimmäismäärä korkeampana, koska nyt on laskettavissa milloin on edullisempaa käyttää pimeää työvoimaa. Kun tuen enimmäismäärä, 2000 euroa, tulee vastaan saattaa kotitalouksilla olla taipumusta siirtyä käyttämään pimeää työvoimaa. Pimeän työvoiman käyttäminen voi olla halvempaa suhteessa siihen, että edelleen maksaa rehellisesti toimivalle yritykselle korkeampaa hintaa työstä, jonka saisi halvemmallakin.

⁵⁰ HE 146/2004.

⁵¹ Tuovinen 2007:1–2.

⁵² Verohallinto 2012a.

3.1.2. Negatiiviset uudistukset

Rakennusalan harmaan talouden näkökulmasta näitä uudistuksia on tullut useita. Näitä ovat rakentamispalveluiden käännetty arvonlisäverovelvollisuus⁵³ ja rakentamispalveluita koskeva veronumero⁵⁴ sekä tilaajavastuulaki⁵⁵. Merkittäviin uudistuksiin voidaan lukea myös passiivisen veropetoksen ja kirjanpitorikoksen tunnusmerkistöihin liittyvät muutokset sekä konkurssin yhteydessä tapahtuviin rikoksiin liittyvät muutokset⁵⁶.

Passiivisen veropetoksen tunnusmerkistöä laajennettiin 19.12.1997 koskemaan myös sellaisia tapauksia, joissa verovelvollinen jättää toimittamatta ilmoituksen. Tällainen voi olla arvonlisäverovelvollisen tekemättä jättämä ilmoitus toiminnan aloittamisesta. Jättämällä ilmoituksen tekemättä verovelvollinen ei joudu valvonnanalaiseksi eikä verovelvollista ennen lain voimaantuloa pystytty tuomitsemaan veropetoksesta.⁵⁷

Tämän lakimuutoksen voimaantulo ei suinkaan laajentanut rangaistavia menettelyjä. Muutoksen avulla saadaan entistä suurempi joukko harmaan talouden toimijoita rikosoikeudelliseen vastuuseen ja vahingonkorvausvastuuseen. Muutos oli erittäin tarpeellinen ja sillä tukittiin laissa ollut porsaanreikä. Siitä ei myöskään syntynyt valtiolle turhia kustannuksia, vaan päinvastoin, se tuottaa valtiolle jatkuvasti verotuloja. Tällä hyödyllisellä muutoksella saatiin vaivattomasti harmaan talouden toimijoilta yksi keino pois valikoimista.⁵⁸

Tuntuva askel kohti harmaan talouden ja talousrikollisuuden ehkäisyä vastaan oli 2003 voimaan astuneet muutokset, jotka koskevat laajaa kirjoa erilaisia muutoksia. Rakennusalaan liittyvien rikosten osalta suuria muutoksia oli, että rahanpesurikokset saivat itsenäiset rangaistusäännökset, sen tekemuotoja laajennettiin ja rangaistuksia kovennettiin. Myös työturvallisuusrikoksia ja velallisen rikoksia kovennettiin. Kirjanpitorikoksiin

⁵³ Käännettyä arvonlisäverovelvollisuutta käsitellään laajemmin osiossa 4.1.1. Verohallinto.

⁵⁴ Veronumeroa käsitellään laajemmin osiossa 4.1.1. Verohallinto.

⁵⁵ Tilaajavastuulakia käsitellään laajemmin osiossa 4.1.4. Työsuoja.

⁵⁶ HE 16/1997; HE 53/2002.

⁵⁷ HE 16/1997.

⁵⁸ HE 16/1997.

liittyvä suurin muutos oli uusi törkeä tekomuoto. Kirjanpitorikosten osalta myös kovennettiin rangaistuksia.⁵⁹

Muutoksen tavoitteisiin kuului hankaloittaa rikosentekomahdollisuuksia kyseisten rikosten osalta vaikeuttamatta rehellisesti toimivien yrittäjien toimintaa. Kiinnijäämisriskiä pyrittiin lisäämään sekä palauttamaan rikoksen kautta saatua rikoshyötyä. Rangaistusten koventamisella luonnollisesti pyritään ennaltaehkäisemään rikosten tekemistä. Tämän kaiken avulla haluttiin parantaa koko elinkeinoelämän tervettä kilpailua ja toimintaedellytyksiä.⁶⁰

Tavoitteet ovat yleensä melko kunnianhimoisia ja niiden arviointiin tulee suhtautua kriittisesti. Nämä edellä mainitut muutokset eivät varmasti vaikeuta rehellisesti toimivien yrittäjien elämää millään lailla. Mutta eivät ne myöskään vähennä rikosentekomahdollisuuksia tai lisää kiinnijäämisriskiä. Jos halutaan lisätä kiinnijäämisriskiä ja vähentää rikosentekomahdollisuuksia, tapahtuu se parhaiten lisäämällä valvontaa ja tarkastuksia, ei lisäämällä lakipykälää. Rangaistusten koventaminen voisi auttaa, jos samalla lisättäisiin kiinnijäämisriskiä tuntuvasti. Kiinnijäämisriskin kasvattaminen yksinään vaikuttaa jo ennaltaehkäisevästi⁶¹. Pelkällä rangaistusten koventamisella ei ole saatu haettuja tuloksia⁶². Kyseiset muutokset ovat antamastani kritiikistä huolimatta hyödyllisiä harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnassa millä alalla tahansa. Ne koskevatkin useaa muutakin alaa kuin rakennusala.

3.2. Ilmenemismuodot

Harmaa talous ja talousrikollisuus ilmenee rakennusosalalla monenlaisena epärehellisenä toimintana. Välillä se on suunnitelmallista ja toisinaan suunnittelematonta. Tässä tullaan käsittelemään yleisimmät ilmenemismuodot, joita alalla yleensä ilmenee. Nämä käsitellään yksitellen erillisinä osioina, vaikkakin ne saattavat liittyä toisiinsa usein rikostapa-

⁵⁹ HE 53/2002:3.

⁶⁰ HE 53/2002:3.

⁶¹ Lappi-Seppälä 2000:64–65.

⁶² Lappi-Seppälä 2000:62–70.

uksissa. Yksittäisissä rikostapauksissa saattaa paljastua useita harmaan talouden ja talousrikollisuuden ilmenemismuotoja⁶³. Muotoja ja niiden yhdistelmiä on mitä erilaisempia. Rajana on vain rikoksentekijän mielikuvitus ja luovuus.

3.2.1. Kuittikauppa

Tämä harmaan talouden ilmenemismuoto kuuluu rakennusalan yleisimpiin talousrikoksiin. Käytännössä se on tositteilla käytävää liiketoimintaa eli kirjanpitoon kirjataan täysin tekaistuja tositteita ja näin pyritään välttymään erilaisilta pakollisilta sosiaali-, vero- ja eläkemaksuilta. Tekaistut tositteet ovat täysin aiheettomia ja paikkansapitämättömiä tositteita, joilla pyritään harhauttamaan verottajaa verotusta tehtäessä.⁶⁴

Kuittikauppa synnyttää vääriä tietoja verottajan harmiksi usealla eri rintamalla, kuten arvonlisäverotuksessa, ennakoperinnässä ja tuloverotuksessa. Sillä pienennetään verotettavaa tulosta, jotta ei tarvitsisi maksaa veroja liikaa. Kuittikaupalla pyritään myös monesti alentamaan suoritettavaa arvonlisäveron määrää tai jopa hankkimaan perusteettomia palautuksia valtion arvonlisäverotuksessa.⁶⁵ Kuittikauppa pähkinänkuoressa rasittaa rakennusallalla rehellisesti toimivia yrittäjiä merkittävästi ja muitakin suuria tahoja välillisesti.⁶⁶

Rakennusallalla yritykset saattavat yrittää peittää pimeiden palkkojen maksua juuri kuittikaupalla. Kuitteja ostava yritys saa yrityksestään rahaa ulos ilman, että tarvitsisi maksaa veroja. Näillä saaduilla rahoilla voidaan maksaa edellä mainittuja pimeitä palkkoja tai siirtää rahat yksityiseen käyttöön eli salata peiteltyä osingonjakoa. Suuret käteisnostot saattavat kuitenkin paljastaa kuittikaupan olemassaolon. Kuitit hankitaan arvonlisäverovelvollisiksi rekisteröidyiltä yrityksiltä, jotta vähennyskelpoisuutta pystytään hyödyntämään. Kuitteja ostaneet yritykset voivat joko:

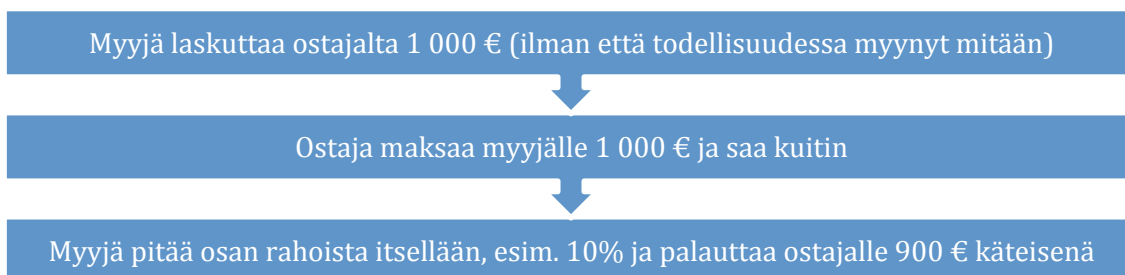
⁶³ Uudenmaan verovirasto 1999:148–149.

⁶⁴ Kankaanranta & Muttilainen 2010:16–53.

⁶⁵ Lith 2008:62–63; Kankaanranta & Muttilainen:16–18.

⁶⁶ Kuittikauppa aiheuttaa fiskaalisia menetyksiä valtiolle ja myös eläkeyhtiöt kärsivät välillisesti. Kilpailu vääristyy epärehellisesti toimivien yritysten takia. Epärehellisesti toimivat yritykset saavat luonnollisesti suurempia voittoja, koska jättävät lakisääteisiä maksuja maksamatta. Rikollinen toiminta houkuttelee, koska sitä kautta on mahdollista saada suurempia voittoja. Lith 2010:36–37.

- Olla tekemättä mitään ilmoituksia verottajalle, joten verotus toimitetaan arvioverotuksena.
- Ilmoittaa kuittien mukaiset korvaukset liikevaihtonaan, mutta jättää verot maksamatta.
- Ilmoittaa vain osan niille mahdollisesti maksetuista korvauksista, jolloin maksuunpanot ja verojäämät jäävät todellista pienemmiksi.
- Antaa ”ei-toimintaa” ilmoituksen verottajalle, jolloin rikollisen toiminnan paljastuminen on kiinni verovalvonnan tehokkuudesta ja satunnaisista teki-
jöistä.⁶⁷

Kuvio 3. Kuittikaupan vaiheet.⁶⁸

Kuitteja myyvä yritys ei välttämättä harjoita muuta liiketoimintaa, kuin perusteettomien ja vääränsisältöisten kuittien myymistä⁶⁹. Kuittikauppaa voidaankin luonnehtia tänä päivänä kokonaan omaksi kaupanlajiksi. Kuiteista maksettavat korvaukset liikkuvat noin 2–10 prosentin tienoilla kuitin arvosta. Bulvaanit saavat yleensä vähintään 5 prosentin korvauksen.⁷⁰

Kuittikauppa on erittäin suosittua, ja sitä lisää sen toteuttamisen helppous. Kuittikaupan harjoittamiseen ei aina vaadita syvällisempää paneutumista. Tällöin rikolliset yrittäjät mielellään valitsevat kyseisen harmaan talouden ilmenemismuodon, mutta kyllä kuittikaupastakin saa tehtyä haasteellisempaa paneutumalla siihen syvällisesti. Näin ollen kuittikaupan määrä rakennusalaan koskevien talousrikostutkinnoissa on erittäin suuri. Rikostutkinnassa ilmenevät kuittikauppatapaukset ovat lähes aina luonteeltaan törkeitä.

⁶⁷ Lith 2008:62–63; Kankaanranta & Mutttilainen:17–57.

⁶⁸ Kankaanranta & Mutttilainen 2010:17.

⁶⁹ Lehtonen 1986:174.

⁷⁰ Kankaanranta & Mutttilainen 2010:16–63.

Ne ovat nimikkeeltään usein törkeitä veropetoksia, törkeitä kirjanpitorikoksia tai jopa molempia samanaikaisesti.⁷¹

Hyvinkään käräjäoikeudessa on käsitelty kuittikauppaa eli tekaistujen tositteiden liittämistä kirjanpitoon. Tapauksessa yhtiön toimitusjohtaja oli ostanut tekaistuja tositteita ja liittänyt ne kirjanpitoon. Yhtiö oli maksanut tekaistuja tositteista 287.740 markkaa kirjoituspalkkiota. Tositteiden avulla yhtiö pystyi kirjaamaan kirjanpitoon kuluja noin 35 miljoonan markan arvosta. Näillä varoilla oli muun muassa maksettu pimeästi palkkoja yhtiön työntekijöille 7.979.113 markan arvosta. Käräjäoikeus katsoi toimitusjohtajan syyllistyneen törkeään veropetokseen.⁷²

Tyypillinen kuittikauppaa harjoittava yritys on yleensä pieni tai keskisuuri yritys, joilla on tapana harjoittaa usein aliurakointia. Mitä pidempi aliurakointiketju, sen todennäköisempää on vilpillinen toiminta. Kuittikauppaa harjoittavat henkilöt ovat usein olleet pitkään ulosotossa, eivätkä itse ole töissä rakennuksilla. Mutta kuittikaupassa on toki usein mukana rakennuksilla työskenteleviä rakennusmiehiä. Tyypillistä on, että kuittikauppaa harjoittava yritys jättää kaikki maksut ja velvoitteensa hoitamatta. Tällainen toiminta paljastuu yleensä pian toiminnan aloittamisesta. Yritys saattaa myös tehdä kuittikauppaa siten, että hoitaa osalle työntekijöistä palkan lain vaatimalla tavalla ja muille maksaa pimeänä.⁷³ Tällä tavalla toiminta on pitkäjänteisempää ja kiinnijäämisen riski luonnollisesti pienenee.

Yrityksen osakas saattaa huijata myös muita yrityksen osakkaita tekaistuilla kuiteilla heidän tietämättään. Tästä saattaa seurata kohtalokkaat seuraamukset, jos veroja jää maksamatta merkittävässä määrin. Tästä ikävänä esimerkkinä kivialan yritykseen tehty viranomaistarkastus vuonna 1997. Kirjanpitoon oli merkattu valtava määrä tekaistuja kuitteja ja yksi osakas oli nostanut tällä tavoin varoja salaa omaan käyttöönsä. Yritys ja sen osakkaat joutuivat maksamaan 2,1 miljoonan markan jälkiverot jatkaakseen toimintaansa. Tekaistuja kuitteja tehtaillut osakas tuomittiin 1 vuoden ja 9 kuukauden ehdolliseen vankeusrangaistukseen.⁷⁴

⁷¹ Kankaanranta & Muttilainen 2010:52–63.

⁷² Kaipainen 2009:38. Ks. myös Uudenmaan verovirasto 1999:94–96.

⁷³ Kankaanranta & Muttilainen 2010:62–82. Ks. myös Uudenmaan verovirasto 1999:96–97.

⁷⁴ Uudenmaan verovirasto 1999:97–99.

Viranomaiset ovat päättäneet taistella kuittikauppaa vastaan rakennusalan käännetyllä arvonlisäverovelvollisuudella⁷⁵, joka tuli voimaan keväällä 2011. Tällöin arvonlisäveron maksuvelvollisuus siirtyi pitkistä alihankintaketjuista suoraan pääurakoitsijan vastuulle. Arvonlisäveron maksaisi myyjän sijasta ostaja. Tällainen järjestely toisi lisäkustannuksia rakennusalan yrittäjille, joten he eivät ole olleet muutoksen puolesta puhujia.⁷⁶ Tämä ratkaisu ei kuitenkaan ole vastaus kuittikaupan ongelmiin, saati sitten poista niitä kokonaan⁷⁷.

Kuittikaupasta tekee ongelmallista, että sen paljastuminen vaatii paljon aikaa vievää ja laaja-alaista viranomaisten tarkastustoimintaa. Saattaa myös olla, että kuittitehtailu on maan rajat ylittävää toimintaa, mikä entisestään vaikeuttaa sen tutkintaa.⁷⁸ Kuittikaupan kiinnijäämisriski on myös pieni, jos toiminta on hoidettu maltillisesti⁷⁹. Kuittikauppoja on yleensä saatu selville viranomaisten pitkäjänteisellä ja huolellisella yhteistyöllä. Tällä tavoin on saavutettu parhaat tulokset. Ennakkovalmistautuminen on erittäin tärkeä vaihe, joka tulee suorittaa perusteellisesti. Jos etukäteisvalmisteluissa tulee ilmi, että kohde yrityksen kirjanpitoon on sotkettu tekaistuja kuitteja, niin tulee tarkastus suorittaa eri viranomaisten yhteistyönä. Jos tarkastusta ei suoriteta yhteistyönä todennäköistä on todisteet on ehditty tuhota ja omaisuus piilottaa viranomaisten ulottumattomiin. Tällaiset tapaukset jäävät valitettavasti usein selvittämättä.⁸⁰

3.2.2. Rahanpesu

Rahanpesulla nimensä mukaisesti pestään ”likainen”⁸¹ raha puhtaaksi eli rikoksella saadun rahan syntyperä hävitetään. Rahanpesu tapahtuu perinteisesti niin, että rikoksella hankittu raha siirretään osaksi laillista liiketoimintaa, joten rahoista tulee ”puhtaita”.⁸² Rahojen tullessa pestyiksi voi niitä käyttää koko liiketoiminnassa esimerkiksi hankin-

⁷⁵ Rakentamispalveluiden käännettyyn verovelvollisuuteen tullaan palaamaan vielä myöhemmin tutkielman osioissa 4.1.1.

⁷⁶ VaVM 21/2010.

⁷⁷ Lith 2010:2, jonka mukaan rakennusalan käännetty arvonlisäverovelvollisuus ei tule poistamaan kuittikauppaa.

⁷⁸ Lehtonen 1986:173–174.

⁷⁹ Lith 2010:36, jos kuitteja on oikeassa suhteessa liikevaihtoon nähden kiinnijäämisriski on tällöin pieni.

⁸⁰ Uudenmaan verovirasto 1999:155.

⁸¹ Tarkoittaa samaa kuin pimeä raha eli se on hankittu rikollisin keinoin.

⁸² Keskusrikospoliisi 2012.

toihin ja erilaisiin investointeihin, jolloin niiden alkuperästä on entistä vaikeampi päästä selville. Kun raha on pesty se laitetaan yleensä nopeasti kiertoon juuri rahanalkuperän selvittämisen vaikeuttamiseksi. Rahanpesun avulla pyritään välttymään erilaisilta viranomaistoimilta, kuten ulosotolta tai vaikka takavarikoilta.

Rahanpesu liitetään yleensä järjestäytyneeseen rikollisuuteen ja huumekauppaan, koska maailmanlaajuisesti suurin osa pestävästä rahasta tulee sieltä. Suomelle on ominaista, että iso osa pestävistä rahoista tulee suoraan talousrikollisuudesta ja näin ollen myös rakennusala on suuressa roolissa.⁸³ Rakennusalan talousrikollisuus työllistää merkittävässä määrin koko Suomen talousrikostutkintaa⁸⁴.

Kuittikaupan avulla pyritään myös pesemään rahaa. Se tapahtuu siten, että sijoitetaan likainen raha lailliseen liiketoimintaa, ja nostetaan se sieltä ulos tekaistua kuittia vastaan. Tämä on yksinkertainen tapa, jossa on vain pienet kulut⁸⁵. Likaista rahaa voidaan antaa lainaksi lailliseen liiketoimintaan erilaisilla lainajärjestelyillä. Tällöin on erityisen tärkeää tutkia lainanantajan taustat ja selvittää rahan alkuperä. Tämä sama koskee myös rahalaitoksista saatuja lainoja. Tietyissä tapauksissa on syytä selvittää lainojen vakuuksien taustat, alkuperä ja ovatko ne ensinnäkin tallella vai kateissa.⁸⁶ Oikeustapausten osalta erinomainen mallitapaus on seuraavanlainen. Alkurikoksena kyseessä oli mm. törkeä veropetos. Tapaus käsiteltiin Seinäjoen käräjäoikeudessa ja siitä annettiin tuomio 5.12.2008, josta syyttäjää valitti Vaasan hovioikeuteen. Hovioikeus kovens yhden vastaajan tuomiota kirjanpitorikkomuksesta törkeäksi kirjanpitorikkomukseksi ja korotti ehdollista vankeusrangaistusta.

Kaikkia rahanpesurikosyytteiden vastaajia syytettiin avunannosta törkeään veropetokseen tai vaihtoehtoisesti törkeästä rahanpesusta toimista, joilla he ovat vastaanottaneet edustamiensa yritysten pankkitileille törkeästä veropetoksesta syytettyjen JR:n ja TN:n edustaman P Oy:n varoja perusteettomien alihankintasuuritusten nimissä. Varojen tultua vastaajien tileille, he ovat omalla palkkiollaan vähennettynä luovuttaneet ne edelleen P Oy:n vastuuhenkilöille. Näin saa saaduilla varoilla P Oy:n vastuuhenkilöt ovat maksaneet työntekijöidensä palkkoja, joista ei ole suoritettu veroja eikä työnantajamaksuja. Lisäksi perusteeton alihankintalaskutus on viety P Oy:n kirjanpitoon, minkä vuoksi P Oy:n elinkeinotulo on esitetty sen antamissa veroilmoituk-

⁸³ Neira, Perämaa, Vasara & Nousianen 2010:2–3 Ks. myös Keskusrikospoliisi 2012. Karkeasti voidaan sanoa, että jako menee puolet ja puolet huumekaupan ja talousrikollisuuden välillä.

⁸⁴ Kankaanranta & Muttilainen 2010.

⁸⁵ Kuiteista maksettavat korvaukset liikkuvat noin 2–10 prosentin tienoilla kuitin arvosta. Bulvaanit saavat yleensä vähintään 5 prosentin korvauksen. Kankaanranta & Muttilainen 2010:16–63.

⁸⁶ Uudenmaan verovirasto 1999:148.

sisä liian alhaisena. Tämä on johtanut elinkeinoveron määräämiseen liian alhaisena ja perusteettomasta alihankintalaskutuksesta on tehty perusteeton arvonlisäveron vähennys. Käräjäoikeus on arvioinut kaikkien vastaajien olleen tileilleen saapuvien varojen rikollisesta alkuperästä salliessaan suurten rahamäärien kierrättämisen tilien kautta ja yrityksensä edustajina tietävänsä suoritusten perusteeksi merkityn alihankintalaskutuksen totuutta vastaamattomaksi, koska yritykset eivät olleet tehneet alihankintana töitä P Oy:lle. Käräjäoikeus luki kaikille vastaajille syyksi törkeän rahanpesun.

Ennen vuotta 1994 rahanpesu ei ollut rangaistava teko Suomessa vallinneen lainsäädännön mukaan, mutta nykyään jo pelkästään sen yritys on rangaistava⁸⁷. Vuonna 2003 keväällä voimaan astunut lakimuutos antoi rahanpesulle oman tunnusmerkistönsä, ja ennen tätä aikaa siitä rangaistiin kätkemisrikoksena. Tämä selkiytti lakia ja sen virheelistä tulkintaa rahanpesun osalta, sillä ovathan rahanpesu ja kätkemisrikos kaksi täysin eri rikosta. Ongelmalliseksi ennen muutosta muodostui ettei tiedetty kumman tunnusmerkitön mukaan rikosentekijä oli tuomittu. Tästä ikävänä esimerkkinä tapaus, jonka alkurikos viittaa kätkemisrikokseen, mutta tekotapa voitaisiin yhtä hyvin määritellä rahanpesuksi.⁸⁸

Mies oli ottanut vastaan vaimonsa työpaikaltaan kavaltamia rahoja ja käyttänyt niitä tietoisena siitä, että vaimo oli anastanut niitä työnantajaltaan. Anastettuja varoja oli ollut yhteensä noin 450.000 markkaa, joista osa oli talletettu vaimon ja miehen yhteiselle tilille. Mies oli käyttänyt noin 120.000 mk hänen sekä vaimon nimissä olevan osamaksukaupalla ostetun auton osamaksuerien maksamiseen.

Mies tuomittiin törkeästä kätkemisrikoksesta (RL 32:2) sekä törkeästä kavalluksesta (RL 28:51.1) (Mies ja nainen olivat myyneet osamaksusopimuksen nojalla halussaan olleen, mutta rahoitusyhtiön omistaman auton ilman omistajan lupaa Saksaan ja jättäneet velkansa rahoitusyhtiölle maksamatta) yhteiseen 1 vuoden ja 2 kuukauden ehdolliseen vankeusrangaistukseen. Menettämisseuraamusta ei tuomittu.

Tämä harmaan talouden ilmenemismuoto on määritelty rikoslain tavallisen ja törkeän tekemuodon osalta erikseen. Rahanpesua koskevat rikoslain pykälät 6–10 sijaitsevat luvussa 32. Rikoslain määrittely rahanpesulle on seuraavanlainen.

Joka

1) ottaa vastaan, käyttää, muuntaa, luovuttaa, siirtää, välittää tai pitää hallussaan rikoksella hankittua omaisuutta, rikoksen tuottamaa hyötyä tai näiden tilalle tullutta omaisuutta hankkiakseen itselleen tai toiselle hyötyä tai peittääkseen tai häivyttääkseen hyödyn tai omaisuuden laitoman alkuperän tai avustaakseen rikosentekijää välttämään rikoksen oikeudelliset seuraamukset taikka

⁸⁷ Keskusrikospoliisi 2012.

⁸⁸ Neira ym. 2010:1–54. Ks. myös aineiston tapaus 37 sivulla 56. (Tapaus 37: Helsingin käräjäoikeus R 01/10155, 20.08.2002 lainvoimainen). Lainattu tapaus on aineiston tapaus numero 34. (Tapaus 34: Vantaan käräjäoikeus R 02/107, lainvoimainen 18.04.2002).

2) peittää tai häivyttää rikoksella hankitun omaisuuden, rikoksen tuottaman hyödyn taikka näiden tilalle tulleen omaisuuden todellisen luonteen, alkuperän, sijainnin tai siihen kohdistuvat määräämistoimet tai oikeudet taikka avustaa toista tällaisessa peittämisessä tai häivyttämisessä, on tuomittava *rahanpesusta* sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi.

Jos rahanpesussa

1) rikoksen kautta saatu omaisuus on ollut erittäin arvokas tai

2) rikos tehdään erityisen suunnitelmallisesti,

ja rahanpesu on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikoksentekijä on tuomittava *törkeästi rahanpesusta* vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään kuudeksi vuodeksi.

Rahanpesu edellyttää nk. alkurikoksen⁸⁹ tekemistä. Tämän mukaan määräytyy yleensä rangaistuskin. Rangaistus siis riippuu siitä onko tekijä ollut mukana ainoastaan rahojen pesemisessä vai myös alkurikoksessa. ” Jos rahanpesijä on tehnyt itse ns. alkurikoksen, josta taloudellinen hyöty on saatu, häntä ei tuomita erikseen rahanpesusta, vaan hän saa rangaistuksen tekemästään alkurikoksesta.”⁹⁰ Tämä tekee rahanpesulaista ongelmallisen.

Mutta jos rahanpesijä ei ole ollut mukana alkurikoksessa, vaan ainoastaan auttaa rikoksen tekijää peittämään tai hävittämään likaisten rahojen alkuperän, voidaan hänet tuomita rikoslain 32 luvun 6–10 pykälien mukaisesti rahanpesurikoksesta sakkoihin tai jopa kuudeksi vuodeksi vankeuteen.⁹¹ Rahanpesusta tai sen alkurikoksesta syntynyt taloudellinen hyöty tuomitaan yleensä valtiolle menetetyksi. Tässä muodostuu ongelmaksi miten alkurikoksen asianomistajan vahingonkorvauksiin suhtaudutaan, kun juuri alkurikoksesta syntynyt hyöty tuomitaankin lain menettämisseuraamuksen takia valtiolle menetetyksi. Myös KKO on ottanut ratkaisuisaan kantaa rahanpesuun liittyen⁹².

A oli 18.4.2000 - 9.3.2004 ottanut vastaan ja muuntanut varoja, jotka oli saatu törkeällä veropetoksella.

Veropetoksen katsottiin ennen 1.4.2003 voimaan tullutta lainmuutosta (61/2003) voineen olla kätkemisrikoksena rangaistavan rahanpesun esirikos. A:n syyksi luettiin rikos, joka käsittää törkeän kätkemisrikoksen ja törkeän rahanpesun.

Rahanpesu toiminnassa käytetään hyväksi erittäin usein yksityisiä elinkeinonharjoittajia. Tästä johtuen viranomaiset yrittävät saada rahanpesijöitä kiinni ilmoitusvelvollisuu-

⁸⁹ Alkurikos on mikä tahansa rikos, mistä on syntynyt rikoksentekijälle taloudellista hyötyä, jonka rahoja yleensä pyritään pesemään. Alkurikos tarkoittaa samaa asiaa, kuin esirikos. Rakennusosalalle tyypillisiä alkurikoksia ovat nykyään esimerkiksi veropetokset, joihin KKO on myös ottanut kantaa jutussaan 2007:67. Tärkeä kannanotto, koska siinä KKO perusteluissaan linjasi että veropetos voi myös olla rahanpesun alkurikos ennen 1.4.2003 voimaan tullutta lakiuudistusta.

⁹⁰ Keskusrikospoliisi 2012.

⁹¹ Keskusrikospoliisi 2012.

⁹² KKO:2007:67 Ks. myös tapaukset KKO:2006:39 ja KKO:2009:59.

den kautta, joka on kirjattu lakiin rahanpesun ja terrorismin rahoittamisen estämisestä ja selvittämisestä. Ilmoitusvelvollisen velvollisuudet ovat seuraavanlaiset.⁹³

1. ilmoitusvelvollisen on tunnistettava asiakkaansa ja todennettava tämän henkilöllisyys
2. hankittava tietoja asiakkaan toiminnasta, tämän liiketoiminnan laadusta ja laajuudesta sekä perusteet palvelun tai tuotteen käyttämiselle (selonottovelvollisuus ja jatkuva seuranta)
3. tehtävä ilmoitus epäilyttävästä liiketoimesta.

Rahanpesulaissa on määritelty ilmoitusvelvollisiksi sellaisia tahoja ja liiketoiminnan muotoja, joilla on mahdollisuus havaita kyseenalaista epärehellistä toimintaa, kuten juuri rahanpesua. Ilmoitusvelvolliset on laitettu lain toiseen pykälään, jossa on 24 kohdan pituinen lista. Tärkeimpinä voitaneen mainita rahoituslaitokset, pankit ja sijoitustoimintaa harjoittavat tahot.

Yleensä rahanpesutapauksen mennessä oikeuteen seuraa siitä ehdollinen vankeusrangaistus. Yksinään rahanpesusta harvemmin tuomitaan ehdotonta vankeutta⁹⁴. Vankeuden ollessa ehdoton on kyseessä yleensä yhtenäisrangaistus⁹⁵. Törkeiden rahanpesutapausten ollessa kyseessä on vankeusrangaistuksen pituus keskimäärin 7 kuukautta.⁹⁶

Tällä hetkellä hallitus on tehnyt eduskunnalle esityksen rahanpesulain muuttamisesta, jonka on tarkoitus tulla voimaan 1 päivänä toukokuuta 2012. Muutoksen on tarkoitus mahdollistaa rahanpesijän tuomitseminen myös niissä tapauksissa, joissa hän on itse osallistunut rahanpesua ennen tapahtuneeseen alkurikokseen. Tämän on tarkoitus koskea tulevaisuudessa laissa yksityiskohtaisemmin säädettyjä tilanteita.⁹⁷

Laki esityksessä myös pyritään sovittamaan yhteen alkurikoksen asianomistajan vahingonkorvaus ja rahanpesuun liittyvä lain menettämisseuraamus pyrkimällä parantamaan asianomistajan oikeusturvaa. Laki ehdotuksen perustelut pohjautuvat lähinnä huume-kauppaan ja sen monimutkaisuuteen, mutta vaikuttaa suoraan myös rakennusalan rahanpesuun. Ei tule myöskään unohtaa, että lakiehdotus on saanut vahvaa kritiikkiä

⁹³ Keskusrikospoliisi 2012.

⁹⁴ Tutkimuksen mukaan 96 tapauksessa vain 4:ssä oli annettu ehdoton tuomio yksinään rahanpesusta. Neira ym. 2010.

⁹⁵ Yhtenäisrangaistus tarkoittaa, että tuomio annetaan yhdistettynä myös muihinkin henkilön tekemiin rikoksiin.

⁹⁶ Neira ym. 2010:2–5.

⁹⁷ HE 138/2011:1.

Suomen asianajoliitolta ja yliopistotukijoilta. Kritiikki koski lakiehdotuksen johtamista perusteettomaan rangaistustason korottamiseen rahanpesurikosten osalta.⁹⁸

3.2.3. Konkurssi

Konkurssilain (120/2004) mukaan yritys, joka ei kykene hoitamaan velkojaan voidaan asettaa konkurssiin. Tästä toimenpiteestä päätöksen tekee tuomioistuin velkojan tai velallisen pyynnöstä. Konkurssissa velallisen varat ja velat lasketaan. Konkurssimenettelyn alkaessa tuomioistuimen toimesta velallisen omaisuus siirtyy velkojen määräysvaltaan. Velkoja eivät tosin suoraan pääse omaisuuteen käsiksi ja päättää miten se jaetaan, vaan tuomioistuin määrää konkurssipesälle pesänhoitajan. Pesänhoitaja hoitaa kaikki käytännön järjestelyt konkurssin osalta, kuten esimerkiksi omaisuuden realisoinnin ja velkojille velkojen maksun.

Konkurssiin ei siis voida asettaa ketä tahansa velallista, vaan edellytyksenä on lain mukaan velallisen maksukyvyttömyys. Konkurssilain (120/2004) 1 luvun 3 pykälässä on vielä yksityiskohtaisesti määritelty ketkä ovat konkurssikelpoisia.

Konkurssiin voidaan asettaa luonnollinen henkilö sekä yhteisö, säätiö ja muu oikeushenkilö. Oikeushenkilö voidaan asettaa konkurssiin silloinkin, kun se on poistettu asianomaisesta rekisteristä tai purettu. Myös kuolinpesä ja konkurssipesä voidaan asettaa konkurssiin.

Konkurssiin ei voida asettaa valtiota, Ahvenanmaan maakuntaa, kuntaa, kuntayhtymää tai muuta kuntien julkisoikeudellista yhteistoimintaelintä, valtion liikelaitosta, itsenäistä julkisoikeudellista laitosta taikka evankelis-luterilaista tai ortodoksista kirkkoa tai evankelis-luterilaisen tai ortodoksisen kirkon seurakuntaa tai seurakuntayhtymää.

Poiketen siitä, mitä 2 momentissa itsenäisestä julkisoikeudellisesta laitoksesta säädetään, yliopistolain (558/2009) 1 §:ssä tarkoitettu julkisoikeudellinen yliopisto voidaan kuitenkin asettaa konkurssiin.

Konkurssimenettelyssä oleva velallinen ei myöskään velkavastuusta ellei hän saa maksettua velkoja koko suoritusta. Velallisella on vielä lain mukaan myötävaikutus- ja tiedonantovelvollisuus, jotta konkurssimenettely saadaan asiallisesti saatettua loppuun. Lakiin on kirjattu mitä tämä käytännössä tarkoittaa.

- 1) huolehtia siitä, että pesänhoitaja saa pesään kuuluvan omaisuuden ja velallisen käyttämät toimitilat hallintaansa sekä pääsyn velallisen tietojärjestelmiin;
- 2) antaa pesänhoitajalle pesäluettelon laatimista varten tarpeelliset tiedot konkurssipesään kuuluvasta omaisuudesta ja konkurssisaatavista; sekä
- 3) antaa pesänhoitajalle muut tämän tehtävän hoitamiseksi tarpeelliset tiedot.

⁹⁸ HE 138/2011.

Velallisen on ilmoitettava pesähoitajalle yhteystietonsa ja oltava tarvittaessa pesähoitajan tavoitettavissa. Pesähoitajan pyynnöstä velallisen on saavuttava pesähoitajan tai velallisen toimitiloihin 1 momentissa säädetyn velvollisuutensa täyttämiseksi.

Kaiken tämä lisäksi velallisen tulee vielä vahvistaa pesäluettelon totuudenmukaisuus omalla allekirjoituksellaan oikeaksi. Jos näin ei ole tapahtunut, onnistuu se myös konkurssin päätyttyä valalla tai vakuutuksella. Tähän liittyy KKO:n tapaus 2009:80, jossa velallinen vannoi pesän oikeaksi, mutta jätti kertomatta pesään kuuluvaa omaisuutta.

Samanaikaisesti kun A oli asetettu henkilökohtaiseen konkurssiin ja hänet oli määrätty vannotaan pesäluettelo, A oli ollut syytteessä velallisen epärehellisyysrikoksista. A oli pesäluettelo vannotaan jättänyt ilmoittamatta osan omaisuudestaan katsoen, että hänellä oli oikeus olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. A oli tuomittu Korkeimman oikeuden ratkaisulla KKO 2009:27 vankeusrangaistukseen törkeästä velallisen petoksesta, koska hän oli jättänyt pesäluettelo vannotaan omaisuuttaan ilmoittamatta.

A vaati tuomion purkamista, koska siinä oli rikottu Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan turvaamaa itsekriminointisuoja. Korkein oikeus katsoi, että konkurssissa annettaviksi vaaditut tiedot olivat sellaisessa yhteydessä samanaikaisesti vireillä olleeseen rikosasiin, että Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen asiaa koskeva oikeuskäytäntö huomioon ottaen A:lla oli pesäluettelo vannotaan ollut oikeus olla ilmoittamatta omaisuuttaan siltä osin kuin hänet oli tuomittu rangaistukseen törkeästä velallisen petoksesta. Päätöksestä ilmenevin perustein tuomio, jossa omaksuttu tulkinta itsekriminointisuojan sisällöstä oli ristiriidassa Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan kanssa, purettiin ja syyte hylättiin.

Velallisen kieltäytyessä edellä mainitusta yhteistyöstä sekä tiedonanto- ja myötävaikutusvelvollisuudesta, on konkurssilain 1 luvussa on kerrottu erilaisista pakkokeinoista velallista kohtaan. Pakkokeinoina on mainittu uhkasakko ja jopa 6 kk vankeutta.

Konkurssien liittyessä rakennusalan harmaaseen talouteen, laiminlyödään niissä tällöin verojen ja erilaisten maksujen suorittamista tietoisesti. Tällä tavoin konkurssista pyritään myös hyötymään taloudellisesti.⁹⁹ Konkurssitehtailuksi kutsutaan toimintaa, jossa aikaisemman liiketoimintaa harjoittaneen yrityksen varat ja liiketoiminta siirretään uudelle yritykselle ja vanha yritys jätetään ns. tyhjän päälle. Tällöin vanhan yhtiön annetaan ajautua konkurssiin. Tähän liittyy seuraava verottajan tekemä tarkastusisku, joka toimii havainnollistavana esimerkkinä¹⁰⁰

Tapauksessa 54 oli kyse N.N:n omistaman elementtiyhtiön A Oy:n konkurssista. A Oy:llä ja suurella rakennusliikkeellä M Oy:llä oli sopimus elementtien toimittamisesta. Tämä sopimus purettiin 4.12.1995. Seuraavana päivänä rakennusliikkeen ja B Oy:n välille solmittiin ”jatko-

⁹⁹ Vasara 1997:13.

¹⁰⁰ Vasara 1997:74.

sopimus elementtien toimittamisesta”, jossa B Oy lupautui täyttämään A Oy:n velvoitteet. N.N. omisti myös B Oy:n.

A Oy laskutti joulukuussa B Oy:tä liiketoiminnan siirrosta 1,3 miljoonaa markkaa, mutta rahojakaan ei koskaan maksettu A Oy:n tilille. Joulukuun 1995 ja helmikuun 1996 välisenä aikana B Oy sai tililleen kaikki A:lta siirretyn liiketoiminnan tulot, kun taas A Oy joutui maksamaan kaikki liiketoiminnan kulut. A Oy asetettiin konkurssiin helmikuussa 1996.

Tulee muistaa, että rakennusalallakaan konkurssin sattuessa ei voi välittömästi olettaa konkurssin sisältävän vilpillistä toimintaa, vaan kyse voi olla vain liiketoiminnan epäonnistumisesta. Alalla on valtava määrä yrittäjiä ja niihin mahtuu myös rikollisia tarkoituseriä omaavia yrittäjiä, jotka tällaisessa konkurssimenettelyssä monesti nousevat pinnalle.¹⁰¹

Konkurssi on kaikin puolin raskas menettely, jossa yleensä kaikki osapuolet häviävät. Valtio menettää verotuloja, yhtiöön sijoittaneet menettävät sijoituksensa, työntekijät työpaikkansa ja tulonlähteensä. Konkurssi aiheuttaa täten kaikille sidosryhmille usein tuntuvat tappiot. Tämä on tyypillistä juuri esimerkiksi rakennusalan pk-yrityksille.¹⁰² Rakennusalan konkursseihin tulisi suhtautua vakavasti. Niissä ilmenevä harmaa talous saattaa tulla yhteiskunnalle kalliiksi.

Tehokkaasti hoidettu konkurssipesän selvitys tuo esiin yrityksessä harjoitetun harmaan talouden ja talousrikollisuuden. Tämä tosin edellyttää viranomaisilta huolellista tarkkaavaisuutta ja valppautta, koska muutoin tällaiset tapaukset saattavat jäädä heiltä huomioimatta. Tämä edellä mainittu koskee erityisesti juuri konkurssipesän valvojaa. Konkurssiyhtiöiden kirjanpidon loppuun saattamista pidetään hyvin tärkeänä paljastettaessa yhtiössä tapahtunutta epärehellistä toimintaa. Jos näin ei menetellä, saattaa epärehellinen toiminta jäädä kokonaan huomaamatta.¹⁰³

Vuonna 1995 viranomaiset ottivat ison harppauksen taistelussa talousrikollisuutta vastaan. Silloin perustettiin harmaan talouden selvitystyöryhmän esittämä konkurssiasiamiehen toimisto.¹⁰⁴ Konkurssiasiamies tarkkailee erityisesti rauenneita konkurseja,

¹⁰¹ Tala, Jaakkola & Tuokila 1995:76.

¹⁰² Laitinen 1990:7.

¹⁰³ Vasara 1997:11–13.

¹⁰⁴ Vasara 1997:13.

koska niissä esiintyy usein rikollisuutta. Hän valvoo myös yleisesti konkurssipesien hallintoa sekä yrityssaneerausmenettelyjä. Huolestuttavaa osoitus harmaan talouden pesiytymisestä konkurssisiin on se, että jopa 40 prosenttia konkurseista raukeaa.¹⁰⁵ Konkurseissa piilevä talousrikollisuus on merkittävää ja rauenneet konkurssit ovat sen keskiössä¹⁰⁶.

Konkurssit raukeavat usein varojen puutteesta. Tämä tarkoittaa, että konkurssipesässä olevat varat eivät riitä kattamaan konkurssimenettelyn läpivientiä ja siihen liittyviä kustannuksia, puhumattakaan veloista. Konkurssin rauettua pesänhoitajan on luovutettava varat takaisin yritykselle ja hänen tehtävänsä loppuu. Velallinen saa siis omaisuutensa takaisin, mutta velatkin pysyvät edelleen voimassa. Lopullisesti tuomioistuin päättää konkurssin raukeamisesta.¹⁰⁷

Yleinen mielikuva on konkurseista on sellainen, että kun yhtiö on asetettu konkurssiin niin se ei enää toimi. Tämä kuvitelma ei valitettavasti täysin päde. Ennen 1.4.2001 tulutta osakeyhtiölain uudistusta konkurssien raukeamisen jälkeinen tila oli huonosti säännelty, joten rauenneet yritykset olivat talousrikollisten välillä ”kuumaa kauppatavara”.¹⁰⁸ Nykyisin tämä tekotapa on vähentynyt, koska 1.4.2001 osakeyhtiölainsäädäntö uudistuksen myötä rekisteriviranomainen voi määrätä osakeyhtiön selvitystilaan tai poistettavaksi rekisteristä, jos yhtiön konkurssi on rauennut varojen puutteessa. Selvitys tai rekisteristä poistamista koskevan asian voivat panna vireille myös muun muassa yhtiön hallitus, sen jäsenet, toimitusjohtaja, tilintarkastaja tai joku velkojista. Rekisteristä poistamisen katsotaan aiheuttavan yhtiön purkamisen. Valitettavasti näiden kyseisten osakeyhtiöiden poistaminen rekisteristä sujuu verkkaisesti. Syynä tähän on luonnollisesti resurssipula, joka vaikeuttaa kaupparekisterimerkintöjen ripeää tarkastamista.¹⁰⁹ Tämä resurssipula puolestaan mahdollistaa edelleen edellä kuvatun tekemuodon rakennusalan talousrikollisuuden piirissä.

¹⁰⁵ Vuorinen 2001:107.

¹⁰⁶ Mäkelä 2001:5.

¹⁰⁷ Mäkelä 2001:27–28.

¹⁰⁸ Uudenmaan verovirasto 1999:146–147.

¹⁰⁹ Mäkelä 2001:29–30.

Konkurssien määrä on muutenkin ollut tapetilla viime aikaisen maailmantaloudellisen tilanteen takia. Tilastokeskuksen mukaan kaikkien konkurssien määrä on kasvanut tammi–marraskuussa melkein viisi prosenttia verrattuna viime vuoteen. Kun tarkastelee yksinomaan rakentamista siellä konkurssien määrä on kasvanut samana ajankohtana jo melkein seitsemän prosenttia.¹¹⁰ Mikä on lähes puolitoista kertaa yhtä paljon, kun kaikilla aloilla yhteensä. Tämä viestii rakennusalan korkeasta suhdanneherkkyydestä.

3.2.4. Pimeät palkat

Pimeät palkat muodostavat suuren vajeen valtion kassaan. Rakennusallalla vuosina 2003–2009 tehtyjen 3800 verotarkastusten mukaan rakennusalan harmaan talouden määrä oli 290 miljoonaa euroa, joista pimeät palkat olivat lähes 60 prosenttia¹¹¹. Tämä tekee yhteensä 174 miljoonaa euroa. Pimeät palkat ovat tyypillisiä rakennusallalle, koska siellä työsuhteenkesto on yleensä lyhyt ja vaihtuvuus suuri¹¹².

Pimeällä palkalla tarkoitetaan palkkaa, josta ei ole maksettu mitään siihen kuuluvia maksuja, kuten ennakonpidätyksiä ja sosiaaliturvamaksuja. Pimeää palkkaa ei myöskään nimensä mukaisesti ole merkitty yhtiön kirjanpitoon. Usein pimeän palkan maksaminen tapahtuu laskuttamalla palkka itsenäisenä yrittäjänä, mutta tällöin maksajalle tulee toimittaa ennakoperintärekisteriote. Tämä on yleisin tekemuoto miten pimeitä palkkoja maksetaan, mutta se edellyttää töiden tulisi olla itsenäiselle yrittäjälle tyypillisiä töitä. Tällöin nousee esille ongelma palkkatulon ja yrittäjätulon välisestä rajanvedosta. On myös muitakin tapoja maksaa pimeitä palkkoja, joita seuraava taulukko selkiyttää. Taulukossa ilmenee kolme erilaista toimintamallia.¹¹³

¹¹⁰ Tilastokeskus 2011:1–2.

¹¹¹ Lith 2010:5.

¹¹² Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011b:4.

¹¹³ Vasara 1997:62; Virta 1999:211–212. Taulukko kehitetty tutkimustulosten perusteella. Tutkittavana olleissa yrityksissä arveltiin olleen yli 1000 pimeää työntekijää. Tutkimuksen kohteina olleista yrityksistä yli 51 prosentissa oli maksettu pimeitä palkkoja. Velkakierre 1997:39.

Taulukko 2. Työntekijän toiminta harmaassa taloudessa¹¹⁴

Työntekijän toimintamalli	Harmaan talouden ilmenemismuodot
Työntekijä saa pimeää palkkaa	- Osittain tai kokonaan kirjanpitoon merkitsemättömiä palkkoja.
Pimeä palkka maksetaan eri tavoin peiteltyinä	- Työntekijät laskuttavat itsenäisinä yrittäjinä - Palkanmaksu tapahtuu bulvaanien kautta - Palkanmaksu tapahtuu tekaistuin tosittein
Työntekijä saa palkan luonteisia etuuksia	- Yhtiö maksaa työntekijän vuokria, auton ja puhelimen kustannuksia, jne.

Ensimmäisessä toimintamallissa työntekijän ansaitsema palkka voidaan maksaa suoraan työntekijälle kokonaan tai osittain viikon päätteeksi käteen. Tämä on palkanmaksajalle helpoin ja ”turvallisin” tapa toimia, koska tällöin on jälkikäteen vaikea todistaa mitä on tapahtunut. Todistamisen vaikeus johtuu yksinkertaisesti siitä, että palkanmaksusta ei ole missään tositteita tai kirjauksia.¹¹⁵

Toinen toimintamalli pitää sisällään kolme erilaista tapaa maksaa pimeä palkka. Ensimmäisessä työntekijät laskuttavat palkan itsenäisinä yrittäjinä. Tutkimuksessa noin 15 prosentissa tapauksista sovellettiin tätä tapaa. Tällä tavalla pyrittiin välttämään palkan sivukulujen maksaminen eli yrityksen entiset työntekijät olivat perustaneet omat yrityksensä ainoastaan veron välttämiseksi. Tätä kutsutaan tuttavallisemmin veronkierroksi. Itsenäinen yrittäjä on kuitenkin todellisuudessa yhtiön työntekijä. Tutkimuksen tapauksissa työnantaja, jolta palkka laskutettiin oli tietoinen tästä menettelystä ja sopinut siitä erikseen työntekijöiden kanssa.¹¹⁶

Voi kuitenkin olla vaikeaa suoraan todistaa, että työnantaja on ollut tietoinen menettelystä, jos hän vetoaa luottaneensa työntekijän sanaan. Tilannetta tulee kuitenkin tarkastella kokonaisvaltaisesti. Yhtiötä sitoo selonottovelvollisuus ja näin ollen yhtiön tulee

¹¹⁴ Velkakierre 1997:40; Vasara 1997:62.

¹¹⁵ Velkakierre 1997:40.

¹¹⁶ Velkakierre 1997:40.

vaatia ennakkoperintärekisteriote. Työtehtävät eivät saa vastata työntekijän hoidettavissa olevia tehtäviä, vaan niiden tulee vastata tehtäviä, jotka ovat itsenäisen yrittäjän tehtävissä normaalisti. Ainoastaan, jos se yritys jolle palkkaa maksetaan on merkitty ennakkoperintärekisteriin ja ilmoittanut verottajalle rehellisesti omat tulonsa, työnantajan tulee vielä olla vilpittömässä mielessä. Tällöin työnantaja voi selvitä tilanteesta ilman seuraamuksia.¹¹⁷

Tämän lisäksi palkkaa ”maksettiin” myös tekaistujen ja virheellisten laskujen avulla, josta oli erikseen myös sovittu. Seuraava tutkimuksen esimerkki tapaus havainnollistaa hyvin miten tämä käytännössä tapahtuu.¹¹⁸

A Oy: kirjanpidosta kävi ilmi, että yhtiön palveluksessa ollut työnjohtaja oli siirtynyt muodollisesti toisen yrityksen palvelukseen. Mitään tosiasiallista muutosta hänen työsuhteessaan ei kuitenkaan ollut tapahtunut, vaan hän jatkoi yhtiön työjohtajan tehtävissä, käyttäen muun muassa yhtiön autoa ja toimien vastaavana mestarina yhtiön työmailla. Yhtiön omistaja kertoi tarkastajille, että tärkeimpänä syynä nimelliseen muutokseen olivat olleet työnjohtajan omat rahaasiat, ja järjestelyllä oli tarkoituksena pakoilla ulosottoa. Näin ollen nimellisille työnantajille maksetut palkkiot katsottiin palkaksi.

Pimeitä maksuja voidaan kierrättää bulvaanien kautta eli palkan maksun hoitaa bulvaaniyritys. ”Työnantajana” ei toimi todellinen työnantaja, vaan nimellinen yritys. Oikeasti palkat maksaa todellinen työnantaja, joka on vastuussa töistä ja niiden valvonnasta. Bulvaaneina toimivilla yrityksillä on lähes poikkeuksetta tapana ajautua konkurssiin maksamattomien työnantajamaksujen ja muiden hoitamattomien velvoitteiden johdosta. Käytännössä konkurssia hakee yleensä verottaja.¹¹⁹ Bulvaaniyhtiöihin palataan tarkemmin myöhemmin tutkielmassa.

Kuittikaupan muodossa tapahtuvaa pimeää palkanmaksua käytiinkin jo läpi kuittikauppa-osiossa. Käytännössä tekotapa on suhteellisen yksinkertainen. Työntekijät kirjoittavat tekaistuja laskuja, jotka työnantaja maksaa. Tällä tavoin raha siirtyy työntekijän tilille ilman, että työnantajan on tarvinnut maksaa mitään työnantajamaksuja ja laskuista

¹¹⁷ Vasara 1997:64–65.

¹¹⁸ Velkakierre 1997:40–41; Vasara 1997:64–65.

¹¹⁹ Vasara 1997:65–66; Velkakierre 1997:41.

saadaan vielä vähentää ALV¹²⁰. Tätä on tosin osittain koitettu vaikeuttaa rakennusalan käänteisellä arvonlisäverovelvollisuudella¹²¹.

Työntekijä saattaa myös saada muita palkan luonteisia etuuksia eli yhtiö maksaa työntekijän jokapäiväisiä menoja, kuten autonkustannuksia, puhelin laskun tai vaikka asunnon vuokran. Tämä on yleensä sovittavissa työnantajan kanssa. Työntekijä voi saada näitä etuuksia osana pimeää palkkaa.¹²²

Pimeää palkkaa pidetään motiivina harmaaseen talouteen ryhtymisenä, ja sen suuruutta pidetäänkin monesti riippuvaisena maailmantaloudellisesta tilanteesta. Suhdanteet monesti siis määrittävät pimeän palkan määrän. Esimerkiksi laskukausina pimeän palkan suuruus on luonnollisesti pienempi kuin nousukausina, koska laskukausien aikaan työnantajalla on runsaasti työvoimaa saatavilla verrattuna nousukausiin, jolloin osaavista työntekijöistä on paljon pulaa.¹²³ Tällöin palkka voi myös tulla siten, että osa maksetaan tavarana ja osa palkkana¹²⁴.

Laskukausien aikaan työntekijä tyytyy pieneen palkkaan, koska parempaa ei ole saatavilla. Pimeä työntekijä hyötyy tästä siten, että verottaja ja muut viranomaiset eivät saa tietää työntekijän pimeistä palkoista. Tällöin työntekijä pystyy hyödyntämään yhteiskunnan maksamia työttömyyskorvauksia ja muita tukia, kuten erilaisten liittojen maksamia työttömyystukia. Työntekijälle syntyvä taloudellinen hyöty koituu tätä kautta merkittäväksi ja yhteiskunnalle syntyy päinvastoin äärimmäisen iso lasku, joka jakautuu kaikkien veronmaksajien harteille. Näin yhteiskunta aina häviää, kun palkkoja maksetaan pimeästi.¹²⁵

¹²⁰ Vasara 1997:66–67; Velkakierre 1997:42; Kankaanranta & Mutttilainen 2010:16–17.

¹²¹ HE 41/2010. Ks. myös Lith 2010:2, jonka mukaan rakennusalan käännetty arvonlisäverovelvollisuus ei tule poistamaan rakennusalan kaikkia lieveilmiöitä, kuten kuittikauppaa ja pimeitä maksuja.

¹²² Vasara 1997:67–68; Velkakierre 1997:42.

¹²³ Vasara 1997:62.

¹²⁴ Esimerkiksi palkka 2500€ kuussa. Siitä 50 prosenttia voidaan maksaa tavarana ja toinen 50 prosenttia palkkana. Asunto- ja autoetuun menee 1250€ ja 1250€ tulee tilille. Tilille maksettavasta osasta voidaan lisäksi osa maksaa pimeästi ilman, että mihinkään jää merkintää suorituksesta.

¹²⁵ Vasara 1997:1.

Laskukausien aikaan työnantajalla on merkittävä vaikutusmahdollisuus työntekijälle maksettavaan palkkaan ja hän voi käyttää tätä hyväkseen eritavoin, kuten pidättämällä ”provision” maksettavasta pimeästä palkasta. Provisio voi olla esimerkiksi 10 prosenttia. Poliisin tutkimissa tapauksissa tällaista on ilmennyt. Nousukausien aikaan tilanne on työntekijän vaikutusmahdollisuuksien osalta parempi, koska tällöin työntekijällä on vaikutus mahdollisuus pimeänä maksettavaan palkkaansa. Työntekijä saattaa vaatia osaa palkastaan pimeästi, jotta alentaa progressiivisen verotuksen vaikutuksia.¹²⁶

Pimeä työnteke on suhteellisen hyväksyttyä koko maassa. Erään tutkimuksen mukaan lähes 30 prosenttia työikäisistä kertoi olleensa pimeissä töissä ja nuorten kohdalla luku oli yli 40 prosenttia. SAK:n¹²⁷ kyselytutkimuksesta ilmenee, että erityisesti nuorten asenteet pimeään työhön ovat myönteiset. Nimittäin lähes joka kolmas alle 30-vuotias vastaaja piti hyväksyttävänä ilman veroja hankittuja lisätuloja.¹²⁸

Pimeän palkan määrän selvittäminen kiinnijäämistilanteissa voi olla hankalaa. Kaikki riippuu siitä, kertovatko työntekijät ja työnantaja verottajalle palkan määrän vai ei. Jos he eivät suostu yhteistyöhön, katsoo verottaja joka tapauksessa tarkastuksenyhteydessä yhtiön kirjanpitoaineiston, jos sellainen on vielä tallella. Jos mitään kirjanpitoaineistoa ei löydy, on verottajan arvioitava palkkojen suurus ja määrä niillä tiedoilla mitä verottajalla on saatavilla.¹²⁹

Pimeää palkkaa saavaa työntekijä on tällä hetkellä ongelmallista saattaa rikosoikeudelliseen vastuuseen ja tämä johtuu ne bis in idem -kiellosta¹³⁰. Kysymys koskee sitä voi-

¹²⁶ Vasara 1997:1.

¹²⁷ SAK valvoo suomalaisten palkansaajien etuja ja heillä yli miljoona jäsentä.

¹²⁸ Taloustutkimus Oy:n vuonna 1994 mukaan 27 prosenttia työikäisistä suomalaisista tunnusti tehneensä palkallista työtä ilman ennakonpidätystä. Nuorista 15–24 -vuotiaista yli 40 prosenttia myönsi tehneensä kuititonta työtä, joskin suoritettujen työtehtävien määrä ja ilmeisesti myös niiden rahallinen arvo jää nuoremmissa ikäluokissa keskimääräistä pienemmäksi. Lith 1997:7–8.

¹²⁹ Velkakierre 1997:42. Maksettujen palkkojen määrä arvioitiin tapauksessa 64, jossa kohteena oli rakennusurakoitsija, jonka koko liiketoiminta oli pimeää. Mitään palkkakirjanpitoa tai tositteita palkanmaksusta ei saatu, ja verovelvollinen ilmoitti, ettei tiedä keitä hänen alaisuudessaan on työskennellyt. Liiketoiminnan laajuudeksi laskettiin vertailutietojen avulla 10 miljoonaa markkaa, koska toiminta laskujen mukaan on käsittänyt yksinomaan työurakointia, on palkkojen osuudeksi arvioitu n. 60 prosenttia liikevaihdosta. Vasara 1997:68–69.

¹³⁰ Tarkoittaa, että ei saa antaa kahta rangaistusta samasta asiasta. Periaate koskee myös asian tutkimista kahdesti. Näin ollen uutta syytettä ei saa samaa asiaa koskien. Tämä periaate löytyy Euroopan ihmisoike-

daanko henkilölle, jolle on jo annettu tuomio hallinnollisessa prosessissa, antaa tuomio vielä rikosprosessissa. Eli jos henkilö on saanut jo veronkorotuksen, voidaanko hänet tuomita vielä veropetoksesta.¹³¹

KKO:n linjannut ratkaisussaan 2010:45, että jos veronkorotus on jo lainvoimainen, ei rikosilmoitusta voi tehdä.

A:lle oli 13.12.2001 annetuilla jälkiverotuspäätöksillä määrätty jälkiveroja verovuosilta 1995 - 1998 sekä yli 100 000 euron veronkorotukset. A oli tehnyt jälkiverotuspäätöksistä oikaisuvaatimuksen mutta peruuttanut sen 28.12.2001 sekä vuoden 2002 aikana maksanut määrättyt verot ja veronkorotukset. Sen jälkeen syyttäjä vaati 19.2.2004 vireille tulleessa syytteessä A:lle samaan veronkorotukset aiheuttaneeseen menettelyyn perustuen rangaistusta törkeästä veropetoksesta.

Tällainen veronkorotusten määrääminen katsottiin Euroopan ihmisoikeussopimuksen 7. lisäpöytäkirjan 4 artiklan soveltamisen kannalta rikosasiaksi ja veronkorotusten määräämisessä katsottiin olleen kysymys samasta asiasta kuin törkeää veropetosta koskevassa syytteessä.

Mainitun määräyksen mukainen kielto syyttää tai tuomita kahdesti samassa asiassa koskee tilannetta, jossa ensimmäinen ratkaisu on lopullinen ennen jälkimmäisen menettelyn alkamista. Koska veronkorotuspäätökset olivat tulleet lopullisiksi ennen syytteen vireilletuloa, A:lle määrätty veronkorotukset estivät veropetosta koskevan syytteen tutkimisen.

IhmisoikeusSop 6 artikla IhmisoikeusSop 7. lisäpöytäkirja 4 artikla

Mutta asia ei ole kovin yksiselitteinen. KKO:n mukaan kuitenkin jos rikosprosessi on keritty aloittaa ennen kuin hallinnollinen prosessi on saanut lainvoiman, voidaan tuomio vielä rikosprosessissa antaa. Tämä kanta on EIT ratkaisujen kanssa ristiriidassa¹³², joten nähtäväksi jää kuinka asian kanssa käy tulevaisuudessa. Asiaan liittyvä lainsäädäntömuutosesitys on vireillä Valtionvarainministeriössä.¹³³

Pimeitä maksuja suoritetaan myös ulkomaisille työntekijöille ja vuokratyöntekijöille. Rakennusliiton teettämä kyselyn mukaan pimeää ulkomaista työvoimaa löytyi joka kuudennelta työmaalta. Kyselyn mukaan ongelma ei koskisi kotimaisia työntekijöitä, koska pimeää kotimaista työvoimaa havaittiin työmailla erittäin vähän verrattuna ulko-

ussopimuksen 7. lisäpöytäkirjan 4 artiklasta. EIT ratkaisut velvoittavat myös Suomea, sen ollessa Euroopan ihmisoikeussopimuksen jäsen, näin ollen Suomen tulee myös noudattaa EIT ratkaisulinjaa.

¹³¹ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011a:8

¹³² EIT Ruotsalainen v. Suomi -ratkaisun mukaan, jos hallinnollinen prosessi on päättynyt ja saanut lainvoiman, ei rikosprosessissa voida antaa tuomiota, vaikka se olisi jo ehditty aloittaa. KKO:n mukaan näin taas voidaan menetellä. KKO:n ratkaisusta 2010:45 ilmenee heidän kanta, jos hallinnollinen prosessi on saanut lainvoiman niin ainoastaan silloin ei syytettä voi tutkia. Mutta jos ei ole ehtinyt saada niin syyte voidaan tutkia ja syytetty tuomita kahdesti samasta asiasta. Luonnollisesti tämä rikkoo EIT:n ne bis in idem -kieltoa.

¹³³ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011a:8.

maiseen pimeään työvoimaan.¹³⁴ Tämä saattaa johtua jo pelkästään siitä, että ulkomaiselle pimeälle työntekijälle voidaan maksaa kotimaiseen pimeään työntekijään verrattuna huomattavasti pienempää palkkaa samasta työstä. Eniten pimeää ulkomaista työvoimaa saapuu Suomeen Virosta.¹³⁵

Yrittäjät ottavat myös itselleen palkkaa pimeästi. Kaikki nämä eri pimeän palkan muodot ja rakennusalan jatkuva muuttuminen talouden suhdanteiden mukana tekevät verottajan työstä entistä haastavampaa.¹³⁶ Pimeisiin palkkoihin mennyt raha siirtyy harmaan talouden käyttöön ja näin ollen niiden fiskaalinen vaikutus on tuntuva.¹³⁷ Ikävää on myös se, että pimeitä palkkoja saaneita työntekijöitä on vaikea saattaa rikosoikeudelliseen vastuuseen. He usein selviävät vähin vahingoin koko tapahtumasta.¹³⁸

Pimeästi toimivat yritykset vääristävät rakennusalan kilpailua, jonka takia urakkahinnat romahtavat.¹³⁹ Rehelliset rakennusalan yrittäjät eivät pysty kilpailemaan tällaisen toiminnan kanssa, joten he jäävät kilpailussa pakkotilanteen eteen, joko ryhtyä harjoittamaan samanlaista toimintaa tai lopettaa toimintansa.

3.2.5. Julkisivuyhtiöt

Julkisivuyhtiö toiminta voidaan rinnastaa ns. bulvaanitoimintaan. Bulvaaniksi voidaan kutsua henkilöä, joka toimii toisen henkilön nimissä, koska toinen henkilö ei jostain syystä halua tai voi toimia omissa nimissään. Bulvaani edustaa ja toimii siis toisen henkilön puolesta tehdessään erilaisia toimia yhtiön nimissä, jonka todellista valtaa käyttää

¹³⁴ Kysely tehtiin vuonna 2009 ja koski 2382 työmaata. Siellä havaittiin pimeää ulkomaista työvoimaa 14,6 prosentilla työmaista ja vain 2,5 prosentilla työmaista havaittiin kotimaista pimeää työvoimaa. Määrät osoittavat, että pimeän työvoiman ongelma koostuu pääasiassa ulkomaisesta pimeästä työvoimasta. Lith 2010:42–43.

¹³⁵ Lith 2008:43–44.

¹³⁶ Virke 2010:10–27.

¹³⁷ Kankaanranta & Muttillainen 2010:57.

¹³⁸ Virke 2009:25–28.

¹³⁹ Lith 2010:2–5, jonka mukaan ison ongelman muodostavat juuri ulkomaille rekisteröidyt yritykset, jotka harjoittavat aliurakointia ja työvoiman vuokrausta Suomessa. Pimeän ulkomaisen työvoiman käyttö on yleistä. Vaikka työntekijät olisivatkin ulkomaisen yrityksen palveluksessa, tulisi työntekijöihin soveltaa Suomen työehtoja, mutta tämän valvominen on hankalaa.

bulvaanin takana piilossa oleva henkilö. Tällaisella järjestelyllä pyritään kaikin puolin salaamaan todellisen vallan käyttäjä.¹⁴⁰

Bulvaaniyritysten toiminnan elinikä voi olla lyhyt tai pitkä riippuen siitä minkälaista toimintaa yrityksellä harjoitetaan. Usein myös sen ”vastuuhenkilöiksi” tulee henkilöitä, joilla ei ole merkintöjä verorästeistä tai muista maksuista, jotka saattaisivat estää yrityksen pääsyn ennakkoperintä rekisteriin tai vaikuttaa yrityksen luoton saantiin. Tämä ei tarkoita etteikö bulvaaneilla olisi muuta velkaa.¹⁴¹

Bulvaaniyritykset liitetään yleensä kuittikauppa-ilmiöön, mutta usein bulvaaniyrityksillä saattaa olla ihan laillistakin liiketoimintaa. Jos yritykset liittyvät kuittikauppaan tai lailliseen liiketoimintaan, ei niiden yleensä anneta mennä konkurssiin tai joutua muutenkaan ongelmiin. Tällöin nimittäin yrityksestä saattaa tulla ilmi asioita joiden ei haluta tulla ilmi. Yritykset eivät ajaudu konkurssiin, koska tällainen edellä mainittu liiketoiminta on yleensä kannattavaa, joten toimintaa ei haluta lopettaa. Tällöin elinikä on pitkä. Joissain tapauksissa on bulvaaniyhtiöitä rekisteröity ulkomaille. Tässä on ideana vaikeuttaa bulvaanin takana olevan todellisen vallan käyttäjän paljastumista.¹⁴²

Yrityksen elinikä on usein lyhyt, jos sillä halutaan esimerkiksi tehdä rahaa nopeasti. Esimerkkinä voidaan pitää tilannetta, jossa yritys on pitkän alihankintaketjun häntäpäässä ja jättää siellä kaikki yhteiskunnalliset velvoitteensa hoitamatta, kuten ennakonpidätykset ja muut maksut. Tällöin yritys tekee rahaa nopeasti, mutta menee myös konkurssiin nopeasti. Nopeasti konkurssiin menevistä yrityksistä käytetään usein nimitystä ”kertakäyttöyritys”¹⁴³.

Edellä mainittu esimerkki ei enää täysin päde rakennusalan käänteisen arvonlisäverolain tullessa voimaan 1.4.2011. Edelleen mahdollisuus jättää joitakin maksuja maksamatta, hyöty ei ole enää niin suuri kuin ennen. Nykyään on kuitenkin mahdollista perustaa

¹⁴⁰ Uudenmaan verovirasto 1999:148.

¹⁴¹ Uudenmaan verovirasto 1999:148.

¹⁴² Uudenmaan verovirasto 1999:148.

¹⁴³ Vasara 1997:13.

pääurakoitsijoina toimivia pieniä bulvaaniyrityksiä, joiden avulla jätetään verot maksamatta. Nämä yritykset lopetetaan ennen kuin ensimmäinen verotarkastus ehtii tulla.¹⁴⁴

Liiketoimintakiello liittyy myös julkisivuyhtiöiden toimintaan. Liiketoimintakieltolain (1059/1985) kolmannen pykälän mukaan tällaiseen kieltoon voidaan määrätä henkilö, joka liiketoiminnassa olennaisesti laiminlyönyt siihen liittyviä lakisääteisiä velvollisuuksia tai on liiketoiminnassa syyllistynyt rikolliseen menettelyyn, jota ei voida pitää vähäisenä.

Näiden yhtiöiden avulla pystytään käytännössä suhteellisen yksinkertaisella järjestelyllä kiertämään koko liiketoimintakiello. Liiketoimintakiellon ideana on ollut vähentää konkurssien väärinkäytöksiä ja toimia eräänlaisena ennaltaehkäisevänä pelotteena. Valitettavasti sen valvonta on erittäin heikkoa, joten riski joutua liiketoimintakieltoon on pieni. Liiketoiminnan kiertomahdollisuuksia on monia muitakin, kuin julkisivuyhtiö toiminta.¹⁴⁵

Julkisivuyhtiö voidaan esimerkiksi perustaa Viroon ja sitä kautta kiertää tämä. Yhtiön johdossa toimii tietenkin bulvaani ja todellinen vallankäyttäjä pysyy piilossa. Toimintaa voidaan tällöin Suomessa harjoittaa suhteellisen huoletta, koska tällaisen järjestelyn paljastuminen ja selvittäminen on epätodennäköistä ja työlästä, yhtiön ollessa kaiken lisäksi ulkomailla.

3.2.6. Yhtiön tulojen ilmoittamatta jättäminen

Yhtiöt saattavat yksinkertaisesti jättää tuloja ilmoittamatta, jotta niistä ei tarvitsisi maksaa veroja. Tätä tapahtuu monella eri tavalla, joista käydään läpi yleisimmät muodot yksityiskohtaisemmin. Seuraavassa taulukossa on selkeästi ilmaistu yhtiön erilaiset mahdollisuudet jättää tuloja ilmoittamatta. Niistä on osa käyty jo kertaalleen perusteellisesti läpi edellä olevissa osioissa eikä niihin enää syvennyttä.

¹⁴⁴ HE 41/2010:14–16.

¹⁴⁵ Liiketoimintakieltolakia kritisoivat kymmenet asiantuntijat monelta eri kantilta. Tulee selvästi ilmi, että sitä pidetään varsin kyseenalaisena toimivuutensa osalta. Tala ym. 1995:22.

Taulukko 3. Yhtiöiden toiminta harmaassa taloudessa¹⁴⁶

Yhtiön toimintamalli	Harmaan talouden ilmenemismuoto
Koko yhtiö toimii pimeästi.	- Viranomaisille ei tehdä ilmoituksia. - Koko liikevaihto harmaata taloutta.
Yhtiö jättää tuloa ilmoittamatta tai pienentää verotettavaa tuloa tekaistuilla kuiteilla	- Kassan ohi myyntiä tai pimeää liiketoimintaa, kassatili kreditillä. - Väärennetyjä tai passivoitujen yritysten kuitteja kirjanpidossa.
Yhtiötä käytetään kuittien tehtailemiseen	- Yhtiön kuitteja muiden yhtiöiden kirjanpidossa, yhtiöllä ei todellista toimintaa.
Yhtiötä käytetään konkurssitehtailuun	- Varoja siirretään verottajan ja velkojien ulottumattomiin yrityksen konkurssin kautta.

Räikein yhtiön tulojen ilmoittamatta jättäminen on koko yhtiön pimeästi toimiminen eli yhtiö ei tee minkäänlaista ilmoitusta mistään viranomaisille. Yhtiö myös välttää mitään kontaktia viranomaisiin. Verottajalla ei silloin voi myöskään olla mitään tietoja yrityksestä, koska yhtiö ei tällöin tee veroilmoitustakaan. Tällaiset yritykset paljastuvat verottajalle muiden tarkastusiskujen yhteydessä tutkimalla vertailutietoja.¹⁴⁷

Vertailutiedoista ilmenee tarkastettavan yrityksen kanssa asioineet yritykset ja niitä tutkimalla voi tulla ilmi yrityksiä, jotka eivät ole tehneet ilmoitusta toiminnastaan esimerkiksi arvonlisäveron aloittamisilmoitusta. Tällöin verottajalla usein herää epäily vilpillisestä toiminnasta.¹⁴⁸

Yhtiö voi myös jättää tuloa ilmoittamatta tai pienentää verotettavaa tuloa tekaistuilla kuiteilla. Rakennusalan yrityksillä voi olla taipumus jättää aliurakointituloja ilmoitta-

¹⁴⁶ Vasara 1997:70.

¹⁴⁷ Vasara 1997:70.

¹⁴⁸ Vasara 1997:71.

matta¹⁴⁹. Tämäkin selviää vertailutietoja tarkastelemalla muilta yrityksiltä ja vahva todiste tästä on, jos yhtiön ”kassatili” on kreditillä. Tällöin yhtiön kassasta on maksettu enemmän maksuja kuin sinne on tullut niitä. Tämä ei tietenkään ole mahdollista eli kaikkia tuloja ei ole tällöin kirjattu kirjanpitoon.¹⁵⁰

3.2.7. Peitelty osinko

Peitelty osinko on määritelty VML:n 29 pykälässä. Sillä tarkoitetaan rahanarvoista etuutta, jonka osakeyhtiö antaa osakkaalleen tavallisesta hinnasta merkittävästi poikkeavalla hinnalla. Tällöin on yhtiön verotusta oikaistava niin kuin olisi käytetty markkinahintaa. Myös osakkaan veronalaiseksi tuloksi lasketaan markkinahinnan ja toteutuneen hinnan välinen erotus. Tätä hinnan erotusta kutsutaan peitellyksi osingoksi. Peiteltyä osingonjakoa voidaan pitää myös veronkiertona¹⁵¹. Peitellyksi osingon jaoksi luetaan myös yhtiön ja osakkaan omaisen välillä edellä kuvattu toimi (VML 29 §). Lienee selvää, ettei lakia pystytä tältä osin kiertämään.

Peitellystä osingosta 70 prosenttia lasketaan osakkaan veronalaiseksi ansiotuloksi ja 30 prosenttia on verovapaata tuloa (TVL 33d §). Koko peitellyn osingon määrä lisätään myös yhtiön verotukseen veronalaisena tulona (VML 29 §). Peitelty osinko ei luonnollisestikaan ole vähennyskelpoista.

Yleensä peiteltyä osinkoa saava henkilö on yhtiön pääomistaja eli osakas, joka omistaa enemmistön yhtiöstä ja saa tällä tavoin määräysvallan kyseisessä yhtiössä. Myös juridinen henkilö eli toinen yritys voi saada peiteltyä osinkoa.¹⁵²

Peiteltyä osingon jakoa voi tapahtua vain yhteisöissä. Esimerkkinä yhteisöistä voidaan mainita osakeyhtiö (TVL 3 §), joka on yleinen yhtiömuoto rakennuslalla. Esimerkiksi peiteltyä osingon jakoa ei voi olla henkilöyhtiöissä, kuten avoimissa ja kommandiittiyh-

¹⁴⁹ Vasara 1997:72.

¹⁵⁰ Vasara 1997:73.

¹⁵¹ Myrsky & Linnakangas 2010:434.

¹⁵² Myrsky & Linnakangas 2010:439.

tiöissä¹⁵³. Tähän liittyy korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisut KHO 1969 taltio 1354 ja KHO 1969 taltio 3989. Molemmista tapauksista henkilöyhtiö oli jättänyt yhtiömieltä perimättä lainan korkoja, jota voidaan yhteisöjen tapauksessa pitää peiteltynä osingonjakona.

Käyvän hinnan arvioinnissa veronsaaja ei kiinnitä huomiota tapauksiin, joissa hinnoittelusta eroaa markkinahinnasta vain vähän. Mutta hinnan poiketessa olennaisesti veronsaajan näkemyksestä käyvästä arvosta, on vaarana joutua syytetyksi peittelystä osingon jaosta. Olennaisuutta arvioitaessa veronsaaja kiinnittää erityistä huomiota vertailuhinnan luotettavuuteen, joten vertailuhinta olisi hyvä olla puolueettomien tahojen varmentama.¹⁵⁴ Osakkaan arviointiin käyvästä arvosta auttaa Verohallinnon ohje 2.10.2009, jota on päivitetty 27.8.2010¹⁵⁵. Ohjetta noudattamalla osakkaan ja veronsaajan näkemykset kohtaavat eikä ongelmia pitäisi syntyä.

Mietittäessä peitellyn osingon jaon muotoja voidaan todeta niitä olevan useita¹⁵⁶. Määrä riippuu tekijän mielikuvituksesta. Mutta tyypillisinä tapoina voidaan pitää seuraavia: omistaja ottaa rahaa yhtiön kassasta, yhtiö maksaa osakkaan elinkustannuksia tai yhtiön ja osakkaan välillä on markkinahinnasta olennaisesti poikkeavia kauppatahtumia¹⁵⁷.

On myös lukuisia muita¹⁵⁸ erikoisia tapoja, josta esimerkkinä KHO:n ratkaisu KHO 2010 taltio 926. Mies oli vuokrannut omistamansa asunnon yhtiölleen, jonka osakkaana oli. Yhtiö oli vuokrannut asunnon eteenpäin miehen puolisolalle, joka oli töissä kyseisessä yrityksessä. Tämä katsottiin peitellyksi osingon jaoksi.

A oli vuokrannut omistamansa huoneiston yhtiölle, jonka osakekannan A oli omistanut elokuuhun 2005 saakka kokonaan ja sen jälkeen 150 yhtiön 638 osakkeesta. Huoneisto oli vuokrattu yhtiölle työsuhdeasunnoksi. Yhtiö oli vuokrannut huoneiston edelleen A:n puolisolalle B:lle työsopimuksen mukaisesti työsuhdeasunnoksi. Huoneistoa oli käytetty A:n ja B:n perheen yhteisenä vakituksena asuntona.

¹⁵³ Myrsky & Linnakangas 2010:448. Ks. myös Vasara 1997:77.

¹⁵⁴ Myrsky & Linnakangas 2010:442.

¹⁵⁵ Verohallinto 2009.

¹⁵⁶ Myrsky & Linnakangas 2010:443. Ks. myös Vasara 1997:77.

¹⁵⁷ Elinkustannuksina voi olla esim. asuntoetu, edustus tai matkakustannukset tai vaikka vakuutusmaksut. Myrsky & Linnakangas 2010:443; Vasara 1997:77.

¹⁵⁸ Myrsky & Linnakangas 2010:443, jonka mukaan yhtiö voi suorittaa osakkaansa hyväksi esim. palkan, lahjapalkkion, osapalkan, asuntoedun, edustus- tai matkakustannuksen, vakuutusmaksun.

Korkein hallinto-oikeus katsoi, että huoneisto ei ollut siirtynyt yhtiön määräysvaltaan siten, että sitä voitaisiin pitää työntekijän luontoisetuasuntona. Huoneiston vuokrausjärjestelyn oli katsottava tapahtuneen ensisijaisesti yhtiön osakkaan intressissä. Toteutettu järjestely ei siten vastannut asian varsinaista luonnetta ja tarkoitusta. Maksettu vuokra ei näin ollen ollut yhtiön elinkeinotulosta vähennyskelpoinen meno. Yhtiön osakkaalleen maksama huoneiston vuokra oli rahanarvoinen etuus, jonka yhtiö oli antanut osakkaan hyväksi osakkuusaseman perusteella. Verovuosi 2005.

Laki elinkeinotulon verottamisesta 7 § Laki verotusmenettelystä 28 ja 29 §

Kyseinen esimerkki on erittäin yleispätevä, koska näin tapahtuu niin rakennusosalalla kuin muillakin aloilla. Tästä voi selkeästi huomata, että kyseinen järjestely tehtiin vain hämätäkseen verottajaa. Miehen olisi tullut ymmärtää, että asuessaan samassa asunnossa puolisonsa kanssa hän hyötyy järjestelystä taloudellisesti. Näin ollen hän saa peiteltyä osinkoa. Järjestely olisi varmasti ollut lainmukainen, jos mies ei olisi asunut samassa asunnossa eikä he olisi olleet naimisissa. Puoliso nimittäin katsotaan myös lähiomaiseksi.

Edellä mainitusta tapauksesta tekee mielenkiintoisen sen, että kyseisiä tapauksia useita erilaisia. Tämä osoittaa peitellyn osingon jaon havaitsemiseen vaadittavaa tarkkuutta ja selvitystyötä. Esimerkki oli vielä helpoimmasta päästä, mutta vaikeampia esimerkkejä ei ole olennaista käydä tässä yhteydessä läpi.

Rakennusosalalle ja muillekin aloille yleisimpänä muotona voidaan olettaa olevan rahan ottaminen yhtiön kassasta. Tekotavan helppous myös heijastaa kiinnijäämisen riskiä. Tällöin osakas ottaa rahaa yhtiön kassasta ilman, että aikoo maksaa niitä takaisin. Tällaiseen verottajan on helppo puuttua, koska tapahtuma pystytään näyttämään toteen suhteellisen vaivattomasti. Verottajalla ollessa näyttötaakka monimutkaisimmat tapaukset jäävät välillä tuomitsematta, koska ne ovat haasteellisia näyttää toteen.

Osakas hyötyy yhtiön maksaessa hänen erilaisia elinkustannuksia,¹⁵⁹ joten verottajan on puututtava toimintaan, sen täyttäessä peitellyn osingon edellytykset. Yhtiön kirjanpidosta ilmenee mitä eri maksuja yhtiö on maksanut. Rakennusosalalle tyypillisiä tapahtumia ovat erilaiset materiaalimaksut, muut rakennusalan hankinnat ja erilaiset tilojen vuokrat, kuten varasto- ja toimistotilat. Näitä omistaja pystynee sisällyttämään huomaamattomasti yhtiön kirjanpitoon herättämättä verottajan mielenkiintoa.

¹⁵⁹Vasara 1997:78.

Ostettaessa runsaasti erilaisia elintarvikkeita, pelejä ja elektroniikkaa jne. voi osakas joutua selvittämään mihin tarkoitukseen kyseiset tavarat on hankittu. Ilman pätevää perustelua miten nämä hankinnat liittyvät yhtiön liiketoimintaan, voi hän joutua syytetyksi peitelystä osingon jaosta. Verottaja käyttää yhtiön kirjanpitoa omana työkalunaan epäillessä yhtiötä peitelystä osingon jaosta.

Yhtiön ja osakkaan välillä saattaa olla liiketapahtumia. Näissä suositellaan noudatettavan erityistä varovaisuutta, koska nämä usein joutuvat verottajan tarkasteltaviksi. Kyseisissä liiketapahtumissa tulisi aina noudattaa markkinahintaa eli käypää arvoa. Ongelmana on mikä on kenenkin mielestä markkinahinta. Rakennusosalalla peitelty osingonjaon yleisin muoto onkin liiketapahtumat osakkaan ja yhtiön välillä, jotka tapahtuvat yli- tai alihintaisina kauppoina¹⁶⁰.

Aina ei ole välttämätöntä noudattaa ehdotonta markkinahintaa, mutta tulee huomata myös ettei hinta saa olennaisesti poiketa markkinahinnasta tai muuten liiketapahtumaan yleensä puututaan. Tästä ohjenuorana toimii edellä mainittu Verohallinnon ohje vuodelta 2009. Rakennusosalalla yhtiön ja osakkaan välillä saattaa tapahtua useita erilaisia liiketapahtumia esim. tavaranhankintaa yhtiöltä omaan käyttöön jne.

Yhtiön epätavalliset suoritukset osakkaalle saattavat joutua verottajan tarkempaan tarkasteluun ja ne tulkitaan usein peitellyksi osingoksi kuin työstä maksetuksi korvaukseksi. Epätavallisena suorituksena voidaan pitää esimerkiksi vene-etua¹⁶¹. Se ei ole tyypillinen etu, kuten autoetu tai puhelinetu. Tällöin verottaja helpommin kiinnostuu asian tutkimisesta.¹⁶²

Peiteltyyn osinkoon liittyy useita ongelmia. Olennaisimpana ongelmana voidaan pitää sitä, että milloin on kyse peitelystä osingosta. Muita ongelmia ovat kuka on peitelty

¹⁶⁰ Vasara 1997:103.

¹⁶¹ KHO 1990 taltio 3001.

¹⁶² Myrsky & Linnakangas 2010:444.

osingon saaja, antaja ja miten tulisi toimia, kun havaitaan peiteltyä osingonjakoa havaitaan.¹⁶³

Peiteltyä osingon jakoa voi ilmetä myös yhtiön lopettaessa toimintansa. Tällöin saattaa yhtiön viimeisen vuoden kassa olla siirtynyt omistajan käyttöön tai osakkaalla on ollut velka yhtiölle, mistä ei olla oltu peritty asianmukaista korkoa, puhumattakaan pääoman takaisinmaksusta. Saattaa myös olla, että yhtiön vaihto tai käyttöomaisuutta on päätynyt toiminnan loppuessa ilmaiseksi eli vastikkeetta osakkaalle.¹⁶⁴ Nämä ovat täysin tyypillisiä tapauksia.

Kaikissa peiteltyyn osinkoon liittyvissä tapauksissa tulee verottajan olla valppaana. Vaikka tapaus olisi selkeä, tulee se silti havaita monen muun tapauksen joukosta. Peitellyn osingon voidaankin olettaa asettavan verottajalle pohdittavaa kaikkien muiden ongelmien lisäksi. Peiteltyä osingon jakoa paljastuu helpommin erilaisissa tarkastusiskuisissa, kuin perinteisissä verotarkastuksissa, jossa näytön hankkiminen ei ole yhtä helppoa¹⁶⁵. Jotta tähän ongelmaan pystyttäisiin tehokkaasti puuttua vaatisi se, että verottajan resursseja tulisi lisätä.

3.3. Yritysprofiilit

Rakennuslalla on monenlaista toimijaa. Ala on erittäin suuri liikevaihdoltaan ja henkilömäärältään. Vaihtuvuus on myös vilkasta. Voidaan siis olettaa, että alalle mahtuu monta erilaista yritystä, niin koon kuin yritysmuodon osalta.

Viranomaisille on muodostunut harjaantunut tapa erottaa minkälaisissa yrityksissä yleensä harjoitetaan harmaata taloutta. Se on vuosien varrella vain selkiytynyt verotarkastusten yhteydessä, joissa viimeistään paljastuu verotarkastajalle miten yritys on toiminut.

¹⁶³ Myrsky & Linnakangas 2010:436.

¹⁶⁴ Myrsky & Linnakangas 2010:438.

¹⁶⁵ Vasara 1997:96–98.

Verottaja ja poliisi toimivat usein yhdessä tekemissään iskuissa paljastaakseen harmaata taloutta, mutta se ei ole välttämätöntä. Verottaja hankkii itsenäisesti erilaisia tietoja yrityksistä esim. tuotevalvontakeskukselta, rakennusyhtiöiltä, liikenteen turvallisuusvirastolta¹⁶⁶ ja vakuutusyhtiöiltä. Verottajalla itsellään on myös valtava tietopankki eri yrityksistä. Nykyään harmaan talouden selvitysyksikkökin avustaa viranomaisia omalla toiminnallaan¹⁶⁷. Rakennusalalle tärkeinä vertailutietojen lähteinä ovat erityisesti urakkasopimukset.¹⁶⁸

Poliisin virka-apupyynnötkin tuottavat tulosta. Niiden avulla verottaja saa usein varsin yksityiskohtaisia tietoja kohteesta, joiden avulla tarkastuksesta saadaan suurempi hyöty irti ja tuloskin on parempi. Verottaja saa paljastettua peiteltyä osingon jakoa sujuvasti vertailemalla pääurakoitsijan reskontrasta saatuja tietoja ja yrityksen tietoja sekä verotustietoja keskenään.¹⁶⁹

Rakennusalan yritykset, jotka toimivat harmaan talouden alalla käyttävät hyväkseen yleensä lyhyen elinkaaren yrityksiä¹⁷⁰. Tällöin alkuperäinen tarkoituksaan ei ole ollut toimia pitkään alalla kyseisen yrityksen parissa, vaan laittaa uusi yritys pystyyn tai jatkaa jonkin vanhan toimintaa.

Yritysten elinikää on vaikea arvioida, koska kaupparekisteriin merkitty alkamisajankohdasta ei välttämättä tarkoita yrityksen toiminnan todellista alkamisajankohtaa. Yritys on saattanut toimia pimeästi pitkään ennen kuin viranomaiset saavat tiedon siitä. Tilanne voi toimia myös päinvastoin. Yritys on saattanut olla kaupparekisterin mukaan toiminnassa useita vuosia, mutta todellisuudessa se on ollut ”pöytälaatikkoyrityksenä” eli käyttämättömänä.¹⁷¹

¹⁶⁶ Entinen autorekisterikeskus(1966–1994) ja ajoneuvohallintokeskus(1996–2009).

¹⁶⁷ Harmaan talouden selvitysyksikköä ja sen toimintaa tullaan perusteellisesti käsittelemään tutkielman osiossa 4.2.1.

¹⁶⁸ Vasara 1997:99.

¹⁶⁹ Vasara 1997:100.

¹⁷⁰ Kankaanranta & Muttilainen 2010:49.

¹⁷¹ Kankaanranta & Muttilainen 2010:50–51.

Alalla on tyypillistä, että suurin osa talousrikollisista on keski-ikäisiä miehiä ja lähes joka neljäs rakennusalan talousrikollinen on yrittäjä. Yleisimmät epäiltyjen rikosnimikkeet ovat törkeitä kirjanpitorikoksia ja törkeitä veropetoksia.¹⁷² Tämä kertonee karua kieltä siitä, että yrityksiä perustetaan harmaan talouden työkaluiksi ja erilaisten lakisääteistenmaksujen välttämiseksi.

Ulkomaalaisten osuus koko rakennusalan talousrikollisuudesta on tutkimusten mukaan yli 10 prosenttia ja yleisimpiin kansalaisuuksiin kuuluvat Viro ja Ruotsi¹⁷³. Lukema on suuri, kun sitä verrataan ulkomaalaisten osuuteen koko Suomen väestöstä, joka on alle 3 prosentin luokkaa¹⁷⁴.

Rakennusalan harmaan talouden harjoittamiseen liittyy suunnitelmallisuutta sekä taitamattomuutta. Joillain tekijöillä on myös kirjanpidollista ja veroihin liittyvää erityisosaamista. Tekijät ovat myös itse töissä käytännön hommissa työmaalla sekä hallinnollisissa toimissa yrityksessä.¹⁷⁵

¹⁷² Ks. kuvio 9 rakennusalan talousrikoksista epäiltyjen henkilöiden yleisimmät ammattinimikkeet. Tulee myös huomioda, että nimikkeet ovat epäiltyjen ilmoittamia nimikkeitä. Kankaanranta & Mutttilainen 2010:46–59.

¹⁷³ Kankaanranta & Mutttilainen 2010:48–49.

¹⁷⁴ Laskettu tilastokeskuksen väestötaulukosta. Koko maan väkiluku suhteutettuna ulkomaisten kansalaisten. Tilastokeskus 2012.

¹⁷⁵ Kankaanranta & Mutttilainen 2010:83.

4. ENNALTAEHKÄISY JA KITKEMINEN

Harmaan talouden kitkemiseen liittyy päälimmäisenä oikeusnormeihin liittyvät ehkäisykeinot. Oikeusnormeilla pyritään ohjaamaan yksilöä lainsäätäjän haluamaan suuntaan. Oikeusnormien avulla pyritään kontrolloimaan yhteiskuntaa ja kertomaan minkälainen toiminta on oikein ja väärin. Mutta oikeusnormit ovat yleensä epävirallisia normeja tehottomampia kontrolloidessa yksilön toimintaa. Rakennuslalla sääntelyn tulisikin tällöin tulla toimijoilta itseltään. Tulee silti muistaa, että lait viime kädessä saattavat rikkojan vastuuseen.¹⁷⁶

Oikeusnormeja tulee noudattaa, jotta ne ohjaisivat yksilöitä ja yhteisöjä lainsäätäjän haluamaan suuntaan. Noudattamiseen liittyy aina yleensä tietynasteinen vapaaehtoisuus. Esimerkiksi epävirallisten normien noudattamatta jättämisestä ei välttämättä seuraa rikosoikeudellista rangaistusta. Näin ollen toimijat, jotka aikovat toimia niitä vastaan eivät piittaa niistä. Tällä tavalla ajatellen epävirallisia normeja voidaan pitää virallisia tehottomampina. Niiden rikkomisesta saattaa seurata kuitenkin lievempiä sanktioita, kuten sakkoja tai tarkkailun alle joutumista.¹⁷⁷

Oikeusnormien noudattamista voidaan tarkastella tehtyjen valintojen perusteella. Näihin valintoihin vaikuttaa kuinka hyvin normin kohdetaho tuntee normin. Mutta talousrikollisuuden osalta voidaan sanoa, että tämä on huono tekijä tulkittaessa normin noudattamiseen liittyviä valintoja. Talousrikollisuuteen liittyy usein suunnitelmallisuutta ja harkintaa ja lain tuntemuksen aste on usein korkea. Kohdetaho saattaa noudattaa normeja myös tietämättään, sillä normit syntyvät usein yhteiskunnassa vallitsevasta moraalista. Normien noudattamiseen vaikuttaa myös muut normit esim. kilpailevat normit ja niiden vetovoimaisuus. Jos kilpailevia normeja on vähän ja ne eivät ole houkuttelevia, niin on suurempi todennäköisyys, että voimassaolevia normeja noudatetaan.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Laitinen 2005:100–109.

¹⁷⁷ Laitinen 2005:118–120.

¹⁷⁸ Laitinen 2005:120.

Normien noudattamiseen liittyy luonnollisesti myös sanktiot ja niiden ankaruus sekä kuinka helppoa normia on rikkoa eli tilanteiden yleisyys, joissa rikkomisen on mahdollista. Kiinnijäämisriskin, rangaistuvarmuuden ja rangaistuksen ankaruuden ollessa suuria, sitä todennäköisemmin normeja noudatetaan. Jos normin rikkomisesta saatu hyöty on pieni, niin normia ei todennäköisesti rikota.¹⁷⁹

Normien noudattamista voidaan perustella monella tavalla ja tämä voi ilmetä erilaisina motiiveina ja suhtautumistapoina. Normi saattaa vastata henkilön moraalista tai oikeudenmukaisuuskäsitystä. Henkilö saattaa pitää normin tavoitetta ja sisältöä asiallisesti perusteltuna sekä järkevänä. Tähän vaikuttaa myös normin noudattamista tehostavat sanktiot, viranomaisten toimet ja toisten ihmisten paheksunnan uhka, vaikka henkilö ei itse hyväksyisikään säännöstä. Normin noudattamista jättämistä voidaan myös tulkita monella eri tavalla. Se voi johtua esim. tietämättömyydestä tai henkilön moraalista ei kohdata normin tavoitetta ja sisältöä. Henkilö voi pitää itseään vain yksinkertaisesti niin viisaana, että vaikka rikkoo normia usko välttävänsä kiinnijäämisen. Noudattamatta jättäminen voi myös johtua asiantuntemuksen tai varojen puutteesta. Epäviralliset sosiaaliset normit, kuten rikollinen toiminta saattaa johtaa normin noudattamatta jättämiseen.¹⁸⁰

Rakennusalan harmaan talouden ja talousrikollisuuden puolella olevat toimijat tietävät valvonnan olevan vähäistä ja kiinnijäämisriskin olevan pieni sekä vastaavasti normin rikkomisesta saatavan hyödyn ollessa suuri jättävät normit noudattamatta. Rakennusalalla vallitsee harmaan talouden kulttuuri, joka on juurtunut sen perustuksiin, joten ajatusmaailman ja toiminnan muuttaminen on jo tämän puolesta vaikeaa. Harmaan talouden toimijoita ohjaa myös rangaistuksen pelotevaikutus.¹⁸¹

Pelotevaikutuksen pohjana on tekijää ohjaava halu välttää kokemuksia, jotka eivät ole miellyttäviä. Pelotevaikutuksen teho riippuu rangaistuksen ankaruudesta ja varmuudesta. Lopulta toimija itse punnitsee onko normin rikkomisen kannattavaa hänen omasta mielestään. Yleinen oletamus onkin, että mitä suurempi kiinnijäämisen riski ja mitä ankarampi rangaistus, sitä suurempi on preventiovaikutus. Mutta pitkän aikavälin tu-

¹⁷⁹ Laitinen 2005:120.

¹⁸⁰ Tala 2001:288–289.

¹⁸¹ Lappi-Seppälä 2000:49–70.

lokset osoittavat, että sanktion ankaruuden muutoksilla ei ole pysyvää merkitystä rikoksen toteuttamiseen. Sanktio varmuudella eli kiinnijäämisvarmuudella on pystytty vaikuttamaan alentavasti rikoksen toteuttamiseen.¹⁸² Ongelmana talousrikollisuuden puolella on, että teko usein vaatii suunnitelmallisuutta ja näin ollen kun teko on hyvin suunniteltu tekijä itse pitää kiinnijäämisriskiä pienenä.

Epävirallisen ja virallisen kontrollin merkitystä on tutkittu haastattelututkimuksilla. Tuloksista ilmenee, että epävirallisten sanktioiden ja sosiaalisten suhteiden merkitys korostuu. Preventiovaikutus eli ennaltaehkäisevävaikutus pohjautuu virallisten ja epävirallisten sanktioiden samanaikaisvaikutukseen, mutta epävirallisten sanktioiden vaikutus on huomattavasti suurempi.¹⁸³

Rakennusalan näkökulmasta tämän toteutuminen vaatisi suurempia toimi alan omilta toimijoilta ja erityisesti liitoilta. Alalla toimimisen tulisi olla sidottu liittoon kuulumiseen ja tiettyjen ”pelisääntöjen” noudattamiseen, joiden noudattamatta jättämisestä seuraisi sanktioita, joista liitto päättäisi. Tietenkin nämä sanktioit olisivat ennalta määrättyjä tiettyjen rikkomusten osalta. Tehokas keino voisi olla rikkojan henkilöllisyyden julkiseksi saattaminen. Tällöin kaikki toimijat tietäisivät kuka rikkoja on ja hän joutuisi näin yleisen paheksunnan sekä tarkkailun alle. Luonnollisesti kukaan ei halua tällaista, joten preventiovaikutus olisi suuri.

4.1. Valtio

4.1.1. Verohallinto

Verohallinto on tärkeä taho harmaan talouden torjunnassa. Useat rakennusalan harmaan talouden torjuntakeinot tulevat verohallinnon puolelta, koska niihin liittyy usein verorikollisuutta. Verohallinto onkin keskittynyt harmaan talouden verotarkastuksiin ja pitää

¹⁸² Lappi-Seppälä 2000:49–70.

¹⁸³ Lappi-Seppälä 2000:64–66.

niitä erityisen tärkeinä. Torjuntakeinoihin kuuluu kampanjointia ja valistusta sekä erityistä valvontaa, jota suoritetaan verotuksen toimittamisen yhteydessä.¹⁸⁴

Verohallintoon perustettiin erillinen Harmaan talouden selvitysyksikkö (1207/2010), jonka tehtävänä on kerätä tietoa harmaasta taloudesta, sen torjunnasta ja jakaa tätä tietoa sekä laatia viranomaisille velvoitteidenhoitoselvityksiä organisaatioista ja sen henkilöistä. Harmaan talouden selvitysyksikön toimintaa säätelee oma laki harmaan talouden selvitysyksiköstä 21.12.2010/1207. Harmaan talouden selvitysyksiköstä tekee erityisen tehokkaan kyseisen lain 7 §:ään kirjattu oikeus murtaa salassapitovelvollisuus saadakseen toiselta viranomaiselta tarvitsemiaan tietoja.

Verohallinto on myös keskittynyt nimenomaan rakennusalan harmaan talouden torjuntaan eri tahojen kanssa tekemällään yhteistyöllä. Yhteistyötä tehdään urakoitsijoiden ja tilaajatahojen kanssa luovuttamalla urakoitsijatietoja verottajalle, urakoitsijoiden luotettavuuden tarkistamista. Urakoitsija tietoja verohallinnolla neljännes vuosittain ja niitä käytetään apuna verotuksen yhteydessä ja vertailutietoina. Urakoitsijoiden luotettavuus puolestaan pystytään varmentamaan tarkistamalla kuuluuko kyseinen urakoitsija ennakkoperintä- ja alv-rekisteriin. Urakoitsijalla ei saa myöskään olla minkäänlaisia velvoitteita hoitamatta yhteiskuntaa kohtaan, kuten verovelkaa tai maksamattomia eläkemaksuja.¹⁸⁵

Yhteistyö koskee myös työmaan kulkulupa¹⁸⁶ liittyviä menettelyitä.¹⁸⁷ Kulkulupaan joutuu kirjaamaan erilaisia pakollisia tunnistetietoja, joista viimeisin uudistus koskee rakennuslalle tarkoitettua veronumeroa. Tämä on tuntuva edistys askel harmaata taloutta vastaan. Laki veronumerosta ja rakennusalan veronumerorekisteristä (1231/2011) tuli voimaan 15.12.2011, mutta otettiin käyttöön vasta vuoden 2012 alussa. Mainitsemisen arvoinen on vielä rakentamispalveluiden käännetty arvonlisäverovelvollisuus, jolla pyritään ehkäisemään pitkistä aliurakointi ketjuista johtuvia veron menetyksiä.

¹⁸⁴ Verohallinto 2012c.

¹⁸⁵ Verohallinto 2012c; Verohallinto, 2011c.

¹⁸⁶ Kulkulupaa tullaan käsittelemään laajemmin kohdassa 4.3.1. Rakennusliitto ry ja Rakennusteollisuus RT ry.

¹⁸⁷ Verohallinto 2012c.

Veronumero tulee pakolliseksi kaikille rakennusalailla työskenteleville lukuun ottamatta Työturvallisuuslain (738/2002) 52a §:ssä tarkoitettua rakennuttajana toimivaa yksityishenkilöä ja tavarantoimittajaa. Veronumero on oltava jokaisessa tunnistekortissa ja ilman sitä ei voi olla töissä työmailla. Verohallinto pyrkii näin varmistamaan, että rakennusalan työnantaja ja työntekijät huolehtivat lakisääteisistä velvollisuuksistaan.

Valvontavastuusta veronumeron käytöstä kuvallisessa henkilötunnisteessa on säädetty myös Työturvallisuuslain (278/2002) 52a §:ssä, jonka mukaan valvontavastuu on yhteistä rakennustyömaata johtavalla valvojalla tai valvovalla rakennuttajalla. Lain esitöitä tulkitsemalla voidaan todeta valvontavastuun koskevan myös pääurakoitsijoita ja työntekijöiden työnantajia¹⁸⁸. Tämä helpottaa verohallinnon valvontataakkaa ja sitoo työnantajuuden lain nojalla mukaan harmaan talouden vastaiseen taisteluun.

Veronumero on hyödyllinen muita työntekijöitä ja työnantajia huomioidessa, sillä veronumeron avulla pystytään tunnistamaan ja yksilöimään työmaan eri toimijat. Jos herää epäily harmaan talouden toimijoista, pystytään hänet ilmiantamaan verohallinnolle. Verohallinto voi tarkistaa epäillyn toimintaa vertailutietojen avulla ja päättää jatkotoimenpiteistä. Näin pystytään kitkemään harmaan talouden toimijat työmaiden sisäpuolelta.

Veronumero koskee myös ulkomaisia toimijoita ja he eivät voi työskennellä Suomessa yhteisillä työmailla ilman sitä. Veronumeron saanti on tehty ulkomaiselle rakennusalan toimijalle sellaiseksi, että Verohallinto saa tiedon ulkomaisen toimijan hakemasta veronumerosta. Ulkomaisen työntekijän on haettava itsellensä suomalainen henkilötunnus, jonka jälkeen hän voi hakea veronumerolla varustetun verokortin. Tällöin voidaan seurata miten nämä toimijat hoitavat yhteiskunnalliset velvoitteensa.¹⁸⁹

Veronumeron käyttöönotto tapahtuisi alustavasti neljässä vaiheessa. Ensimmäisessä vaiheessa eli joulukuussa 2011 – tammikuussa 2012 kaikki ansiotuloa saavat saisivat veronumeron verokortin yhteydessä. Toinen vaihe koskee pääasiassa ulkomaisia työn-

¹⁸⁸ HE 58/2011.

¹⁸⁹ HE 58/2011. Ks myös Verohallinto 2012b.

tekijöitä heidän veronumeron saantiaan. Toisen vaiheen olisi tarkoitus alkaa 1.6.2012. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että kaikki ulkomaiset toimijat, joilla ei ole Suomessa vielä verokorttia voivat saada veronumeron vasta 1.6.2012 jälkeen.¹⁹⁰

Kolmannen vaiheen arvioitu alkamisajankohta on 1.8.2012 ja silloin on tarkoitus avata julkinen rakennusalan veronumerorekisteri, jonne verohallinto laittaa veronumerotiedot ja henkilöidennimet. Kuka tahansa voi tarkistaa rekisteristä henkilön nimen ja veronumeron avulla onko henkilö merkitty veronumerorekisteriin. Neljännessä vaiheessa tulee pakolliseksi pitää kuvallista henkilötunnistetta mihin on merkitty myös työntekijän veronumero. Vaiheen on tarkoitus alkaa 1.9.2012 ja siihen sisältyy kuuden kuukauden siirtymäaika eli 1.3.2013 jälkeen jokaisella on oltava veronumero kuvallisessa henkilötunnisteessa.¹⁹¹

Veronumeron ohella suuri askel harmaata taloutta vastaan on rakentamispalveluiden käännetty arvonlisäverovelvollisuus. Tavoitteena on pienentää pitkissä aliurakointiketjuissa tapahtuvaa arvonlisäveron maksamatta jättämistä ja tällä tavoin tervehdyttää alalla vallitsevaa kilpailutilannetta. Käännetty verovelvollisuus astui voimaan 1.4.2011, jonka jälkeen tietyissä tilanteissa palvelun ostaja vastaa arvonlisäveromaksuista myyjän sijaan. Uudistuksen jälkeen aliurakointiketjujen häntäpään yritykset eivät enää voi jättää arvonlisäveroja maksamatta, koska ostaja vastaa niistä. Käännetty verovelvollisuus koskee tilannetta, jossa palvelun ostaja on säännöllisesti rakennusosalalla toimiva elinkeinonharjoittaja, joka myy rakentamispalveluja. Eli se ei koske tilannetta, jossa ostajana on yksityishenkilö.¹⁹²

Käännetty verovelvollisuus on hyvä ja täsmällinen ratkaisu yksittäiseen ongelmaan eli pitkien aliurakointiketjujen ongelmiin, mutta on se ei poista harmaata taloutta rakennusosalta. Kuittikauppaa harjoitetaan edelleen ja veroja pystytään tästäkin huolimatta jättää maksamatta. Pitkissä aliurakointiketjuissa arvonlisäveron maksaa nykyään pääurakoitsija, joten voidaan perustaa esim. ”haamupääurakoitsijoita”, jotka jättävät lopuksi verot maksamatta. Tähän päivään mennessä on varmasti huomattu, että talousrikolliset har-

¹⁹⁰ Verohallinto 2011a; HE 58/2011. Ks myös Verohallinto 2012b.

¹⁹¹ Verohallinto 2011a; HE 58/2011. Ks. myös Verohallinto 2012b.

¹⁹² HE 41/2010.

maan talouden toimijat ovat suunnitelmallisia ja luovia. Menee oma aikansa ennen kuin näin tulee käymään, mutta se on edessä vielä. Lainsäätäjä saattaa laahata perässä kun kyse on harmaasta taloudesta ja talousrikollisuudesta.

Myös rakennusalan yrittäjien asenteet käännettyä verovelvollisuutta kohtaan ovat kriittiset. Alan toimijoiden mielestä se on vain tuonut lisätyötä yrityksille, jotka toimivat käännetyn verovelvollisuuden piirissä. Jopa 59 prosenttia rakennusyrityksistä on sitä mieltä, että käännetty verovelvollisuus ei ole vähentänyt harmaata taloutta rakennusallalla.¹⁹³ Lukema on suuri ja kertoo alalla toimivien yritysten turhautuneisuudesta lainsäätäjän saamattomuutta kohtaan. Käännetty verovelvollisuus on varmasti kitkenyt ennen aliurakointiketjujen häntäpäissä tapahtuvaa verojen maksamatta jättämistä, mutta se ei tosiaan ole mikään yleislääke, jolla kitkettäisiin harmaata taloutta laajasti. Tämä vaikuttaa tietenkin rehellisesti toimivien yrittäjien asenteisiin jyrkentäen niitä. He tietenkin toivovat pikaista muutosta, jotta kilpailutilanne parantuisi.

4.1.2. Sisäasianministeriö

Liiketoimintakieltolain kiinnijäämisriskiä oli kritisoitu paljon, sen ollessa tehoton harmaan talouden torjuntatapa¹⁹⁴. Vuonna 2006 sisäasianministeriö päätti tehostaa liiketoimintakieltolain valvomista käynnistämällä keskusrikospoliisissa hankkeen, jonka tavoitteisiin kuului juuri kiinnijäämisriskin kasvattaminen, tapausten tutkintojen lisäys sekä liiketoimintakiellon tiedotus ja valistus. Seuraavasta tilastosta ilmenee kuinka paljon Suomessa on liiketoimintakiellossa olevia henkilöitä ja paljonko määrät ovat kasvaneet vuosien kuluessa.¹⁹⁵

¹⁹³ Suomen Yrittäjät 2012.

¹⁹⁴ HE 198/1996:3.

¹⁹⁵ Virke 2009:15.

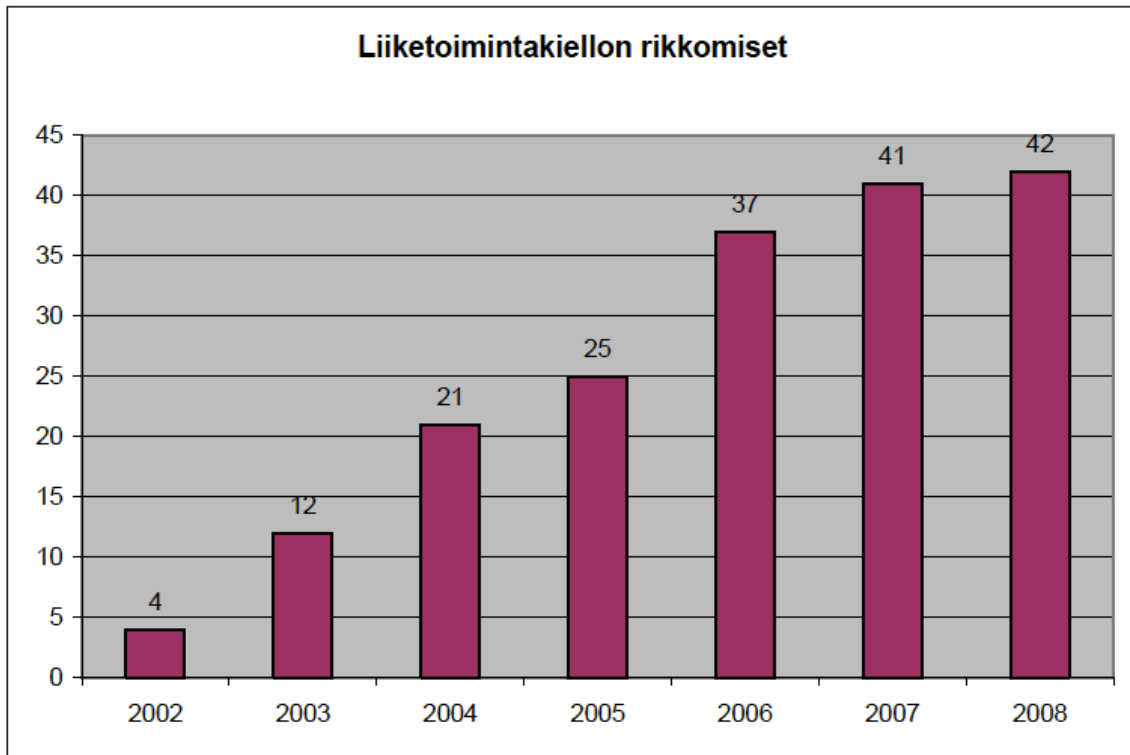
Taulukko 4. Liiketoimintakiellossa olevien henkilöiden määrä 1998–2008¹⁹⁶

Taulukosta näkee, että liiketoimintakiellossa olevien määrä on tasaisesti kasvanut vuosien varrella. Taulukko saattaa antaa väärän kuvan kasvun hitaudesta, koska joka vuosi liiketoimintakieltoon määrättyjä vapautuu kiellosta ja samanaikaisesti lisää ihmisiä määrätään liiketoimintakieltoon vielä enemmän. Sisäasianministeriön tehostus ilmenee vuoden 2008 kohdalla liiketoimintakieltoon määrättyjen ihmisten osalta. Silloin määrättiin uusia liiketoimintakieltoja 292 ja päättyi 220 kieltoa. Tämän takia tehostuksen vaikutukset eivät ilmene suoraan taulukosta.

Sisäasianministeriö perusteli onnistumistaan myös liiketoimintakieltojen rikkomisen paljastumisen lisääntymisellä ja sen suurella kasvulla tehostamisen toimien alettua. Seuraavasta taulukosta ilmenee kuinka paljon paljastettu liiketoimintakiellon rikkoneita vuosina 2002–2008.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Virke 2009:15.

¹⁹⁷ Virke 2009:15–16.

Taulukko 5. Liiketoimintakiellon rikkomiset vuosina 1998–2008

Tähän sisäasianministeriön liiketoimintakieltolain tehostukseen ja sen vaikutuksiin tulee suhtautua kriittisesti. Jos liiketoimintakiellon rikkomisia on ollut vuonna 2005 25 kappaletta ja kolmessa vuodessa määrä on noussut 42 rikkomiseen, voidaanko tätä pitää suurena voittona. Vastaus on ilmiselvästi ei. Mielestäni resursseja on tuhlatu väärin tarkoituksiin. Koko liiketoimintakieltolain kiertämisen yksinkertaisuus, jota käsiteltiin kappaleessa 3.2.5. Julkisivuyhtiötoiminta sivulla 45, tekee kyseisistä tehostamistoimista varsin turhia.

Resursseja tulisi lisätä valtiontaloudelle tuottavimpiin kohteisiin ja ongelmakohtiin, kuten verotarkastuksiin ja -iskuihin. Nämä tuovat valtiolle lisää tuottoja, joita voidaan suunnata edelleen muihinkin ongelmakohtiin. Ei ole kannattavaa suunnata resursseja tällaisiin ns. turhiin kohteisiin, joista ei koidu yhteiskunnallisesti eikä fiskaalisesti suurta hyötyä, vaan päinvastoin.

Tulee muistaa, että kyseisiin tehostamistoimiin kuluu paljon rahaa, sillä jokaiselle liiketoimintakiellossa olevalle henkilölle määrätään omahenkilökohtainen valvoja¹⁹⁸. Yksinkertaista on, että mitä enemmän kieltoja määrätään sitä enemmän resursseja se sitoo. Nämä tehostamistoimet ainoastaan rasittavat valtiontaloutta ja turhauttavat yrittäjiä, koska liiketoimintakielto ei toimi käytännössä halutulla tavalla.

4.1.3. Viranomaisyhteistyö

Viranomaisyhteistyöprojektien tarkoituksen on ollut yhdistää useiden suurten toimijoiden voimat ja suunnata ne yhteiseen kohteeseen ja tällä tavoin saada näkyvää tulosta aikaiseksi. Merkittävimpinä rakennusalaan koskevana projektina voidaan mainita Raksa-08 ja viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti. Muihin yhteistyömuodoista voi mainita tiedottamisen. Näkyvää tiedottamiskampanjointia on ollut mm. Musta tulevaisuus –kampanja, jossa on mukana lukuisia tahoja esim. Sisäasianministeriö, Poliisi, Suomen Yrittäjät, Verohallinto, Rakennusliitto ry, Rakennusteollisuus RT ry ja lukuisia muita sidosryhmiä.¹⁹⁹ Yhteinen kampanjointi osoittaa, että asia on kaikille tärkeä.

Raksa-08 -hanke on Verohallinnon ja työsuojeluviranomaisten yhteistyöhanke, jota on toteutettu vuodesta 2008 ja jatkuu vuoden 2012 aikana²⁰⁰. Rakennusalan valvontahanke keskittyy torjumaan harmaata taloutta mm. kehittämällä ulkomaisen työvoiman valvontaa ja uusien valvontamenetelmien avulla. Verotarkastajien ja työsuojeluviranomaisten yhteisillä valvontakäynneillä rakennustyömaille verotarkastajat ottavat selvää siellä toimivista yrityksistä ja niihin liittyvistä tiedoista. Tarkistettuihin tietoihin kuuluu mm. rekisteröitymistiedot, julkiset tiedot ja niiden oikeaksi varmistaminen. Työsuojeluviranomaisten tehtävänä on varmistaa tilaajavastuulain noudattaminen ja ulkomaisten työntekijöiden tietojen tarkastelu. Ulkomaisten työntekijöiden osalta tarkastellaan työsuhteiden ehtoja ja onko työntekijällä oikeutta työskennellä Suomessa.²⁰¹

¹⁹⁸ Virke 2009:15.

¹⁹⁹ Sisäasianministeriö 2012.

²⁰⁰ Harmaan talouden selvitysyksikkö 2011a:6–9.

²⁰¹ Verohallinto 2011b.

Työmailla myös selvitetään aliurakointiketjuja ja työntekijöiden työnantajia. Viranomaiset myös tarkistavat hoitavatko työmailla urakoivat yritykset verojen maksunsa välttelevätkö ne veroja. Tähän mennessä tarkastetuista yrityksistä noin 30 prosentissa on löytynyt harmaata taloutta. Vain 23 prosentissa tarkastetuista yrityksistä ei tullut jatko-seuraamuksia. Näin ollen jopa 77 prosentissa yrityksistä oli jotain epäselvyyksiä. Veroja on laitettu maksuun, jopa 144 miljoonaa euroa. Hankkeen menestys osoittaa harmaan talouden olevan syvällä rakennusalan keskuudessa, mutta osoittaa samalla, että paljon on vielä tehtävää.²⁰²

Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti eli VIRKE perustettiin valtionneuvoston periaatepäätöksellä 16.3.2000 määräaikaiseksi toimijaksi. Toiminnan piti alunperin loppua 2001 vuoden lopussa, mutta jatkuikin lopulta vuoden 2010 loppuun Harmaan talouden selvitysyksikön perustamiseen asti. Pysyvän toimija eli Harmaan talouden selvitysyksikön perustaminen oli luonnollinen jatkumo jatkuvasti määräaikaisena toimineen tahon vakinaistamiseksi.²⁰³

VIRKE:n tehtävinä on ollut samoja asioita, kuin sen seuraajalla eli kehittää harmaan talouden rikosten torjuntaa eri tavoin ja jakaa tietoa tähän liittyen eri viranomaisten kesken. VIRKE:n tarkoituksena oli myös tehdä lakialoitteita harmaan talouden torjumiseksi ja ehdotuksia viranomaistoiminnan kehittämiseksi. Mutta VIRKE:lla ei ollut valtuuksia murtaa viranomaisten salassapitoa saadakseen tarvitsemiaan tietoja toisin kuin sen seuraajalla, vaan kaikki mukana olijat toimivat omien valtuuksiensa rajoissa. Tarkoituksena oli kehittää viranomaisten yhteistyötä. Projektissa oli mukana työntekijöitä verohallinnosta, tullista, ulosotosta, poliisista. Vastuu viranomaisena toimi valtionvarainministeriö.²⁰⁴

4.1.4. Työsuojelu

Laki tilaajavastuusta (1233/2006) tuli voimaan 1.1.2007 ja se pyrkii torjumaan harmaata taloutta tilanteissa, joissa käytetään vuokratyövoimaa ja alihankintaa. Lain tavoitteisiin

²⁰² Verohallinto 2011d.

²⁰³ HE 163/2010:2.

²⁰⁴ HE 163/2010:2. Ks. myös Valtiontalouden tarkastusvirasto 2004:33–35.

kuuluu myös tasavertaisen kilpailutilanteen parantaminen. Laki edellyttää, että työn tilaajalla on velvollisuus sakonuhalla selvittää pystyykö sopimuskumppani hoitamaan lakisääteiset velvoitteensa.²⁰⁵

Lain tarkoituksena ei ole ollut iskeä harmaan talouden ytimeen, vaan toimia ennaltaehkäisevänä toimenpiteenä harmaan talouden rajamaastossa toimiville yrityksille. Lain toteutumista valvovat työsuojeluviranomaiset, jotka tehtäviensä puolesta kiertävät muutenkin työmaita. Työsuojelu toimistojen henkilömäärää ehdotettiin lisättäväksi 12 henkilöllä hallituksen esityksessä, joiden palkkakulut katettaisiin tietenkin heidän jakamalla sakoilla. Tällä tavoin pyritään helpottamaan poliisien taakkaa ja he voivat myös keskittyä muihin asioihin harmaan talouden torjuntaan liittyen eikä valtioille syntyisi ylimääräisiä kuluja kyseisistä toimenpiteistä.²⁰⁶

Ajatuksena laki tilaajavastuusta (1233/2006) kuulostaa hyvältä, ja yleisellä tasolla se varmasti vaikuttaa harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjuntaan, mutta se myös aiheuttaa yrityksille ja erityisesti pienille yrityksille paljon lisätyötä ja sitä kautta ylimääräisiä kustannuksia. On myös kyseenalaista riittävätkö tällä hetkellä palkatut työsuojeluviranomaiset valvomaan koko Suomen rakennustyömaita. Olisi hyvä palkata lisää valvontaviranomaisia, koska näin saadaan nostettua kiinnijäämisriskiä. Uudet valvontaviranomaiset todennäköisesti saisivat katettua kulunsa jakamallaan sanktioilla, ja tällä tavoin kaikki hyötyisivät työllistävästä vaikutuksesta.

Lain toteutumista kyseenalaistaa myös sen kiertämisen helppous, joka tapahtuu yksinkertaisesti perustamalla uuden yrityksen tai rekisteröimällä yrityksen ulkomaille. Tällöin harmaan talouden toimija pystyy osallistumaan ns. ”puhtaalla” yrityksellä tarjouskilpailuun, koska yrityksellä ei ole rekisterissä mitään laiminlyöntejä.²⁰⁷ Mutta ottaen huomioon sen, että lain ei ollut alunperinkään tarkoitus iskeä harmaan talouden ytimeen, niin tällä ei ole merkitystä. Pienemmät talousrikolliset saattavat kokea, että saattavat hyödyt eivät vastaa järjestelystä aiheutuvaa vaivannäköä ja jättää tekemättä.

²⁰⁵ HE 114/2006.

²⁰⁶ HE 114/2006:4.

²⁰⁷ HE 41/2010:4.

4.2. Alan oma sääntely

4.2.1. Rakennusliitto ry ja Rakennusteollisuus RT ry

Rakennusalan sääntelyn osapuolet ovat työnantajia edustava Rakennusteollisuus RT ry ja työntekijöitä edustava Rakennusliitto ry. Molemmat osapuolet tekevät töitä omien jäsentensä etujen parantamiseksi, mutta myös harmaan talouden ennaltaehkäisemiseksi ja kitkemiseksi. Molemmilla liitoilla on samanlaisia tapoja torjua alan harmaata taloutta, jotka liittyvät tiedottamiseen, eri tahojen valistamiseen ja yhteistyöhön. Tällä hetkellä molemmat liitot ovat mukana suuressa yhteistyöprojektissa nimeltä ”Musta tulevaisuus”²⁰⁸. Rakennusteollisuus RT ry on tuonut harmaan talouden torjunnan esille näyttävästi omilla sivuillaan tiedottamalla^{209, 210}.

Suurin saavutus mitä Rakennusteollisuus ja -liitto ovat saaneet aikaan on tunnistekortin käytön pakollisuus, joka on kirjattu Työturvallisuuslain (23.8.2002/738) 52a §:ään. Tunnistekortin käytöstä huolehtii rakennuttaja ja jokaisella työntekijällä työmaalla työskennellessä tulee olla tunnistekortti. Tunnistetta ei tarvitse käyttää työskennellessä työmaalla, jossa rakennetaan yksityishenkilön omaan käyttöön ja yksityishenkilö toimii rakennuttajana. Sama koskee henkilöä, joka toimittaa tavaraa työmaalle vain tilapäisesti. Kuvallisesta tunnistekortissa tulee käydä ilmi onko työntekijä itsenäinen toimija vai työsuhteessa, työnantajan nimi ja veronumero.

Kyseinen tunnistekortti toimii käytännössä työmaan kulkulupana ja ehkäisee harmaata taloutta. Tunnistekorttiin tallentuu yritysten työntekijöiden liikkeet työmaalla heidän tullessa työmaalle ja poistuessa sieltä.²¹¹ Tarvittaessa poliisi pystynee tutkimaan aliurakoitsijoiden toimia tehokkaammin, tämän mahdollistaa sähköinen kulkulupajärjestelmä, joka pakollinen suurilla työmailla.

²⁰⁸ Musta tulevasuus 2012.

²⁰⁹ Rakennusteollisuus RT ry 2012.

²¹⁰ Rakennusliitto ry 2012. Ks. myös Rakennusteollisuus RT ry 2012.

²¹¹ HE 143/2005.

Nämä kulkulupatiedot lähetetään myös verohallinnolle, joka käyttää niitä hyväkseen verotuksessa ja verovalvonnassa. Kulkulupatiedot lukeutuvat vertailutietoihin, joista on hyötyä kerättyä tietoa yrityksistä ja niiden työntekijöistä. Näiden vertailutietojen avulla luodaan kokonaiskuva, jota pystytään hyödyntämään harmaan talouden torjunnassa useilla eri tavoilla, kuten esim. arvonnalisäverotuksen ja työnantajasuoritusten valvonnassa ja ennakkoperintärekisteriin liittyvissä toimenpiteissä.²¹²

Verohallinto saa vertailutietojen avulla luotettavaa ja reaaliaikaista tietoa myös ulkomaisista yrityksistä niiden toimiessa Suomessa. Verotusta suorittaessa näiden ulkomaisen yrityksen osalta nousee esiin tärkeitä seikkoja liittyen esimerkiksi kiinteän toimipaikan muodostumiseen, joka määrittää miten verotus toimitetaan eli onko toimija yleisesti vai rajoitetusti verovelvollinen.²¹³

Näiden edellä kuvattujen asioiden perusteella kuvallista tunnistekorttia, joka toimii suurilla työmailla myös sähköisenä kulkulupana, voidaan pitää askeleena kohti harmaan talouden pienenemistä. Ottaen huomioon vielä sen, että tämä on alan omaa aikaansaannosta kertoo asenteiden muuttumisesta rehellisempään suuntaan.

4.2.2. Yksityiset yrittäjät ja työntekijät

Yrittäjillä ja työntekijöillä on iso rooli harmaan talouden torjunnassa, sillä kaikki lähtee heidän asenteistaan harmaata taloutta kohtaa. Asenteiden ollessa myönteiset sen torjumisen puolesta saadaan suunnattomasti aikaan tulevaisuudessa, jos asenteet kallistuvat kielteisiksi torjumista kohtaan on ilmiselvää, että alalta ei tule harmaa talous poistumaan.

Yrittäjät torjuvat harmaata taloutta ilmiantamalla toisia harmaan talouden harjoittajia. Yrittäjät ovat itse parhaita harmaan talouden tunnistajia, koska toimivat alalla ja tietävät vallitsevan käytännön ja normaalit toimenpiteet alalla. Näistä poikkeavat käytännöt heikentävät epäilyä ja näin ollen muiden yrittäjien valvontaan joutumista. Kun muut yrit-

²¹² HE 58/2011:2.

²¹³ HE 58/2011:2.

täjät kiinnittävät epäiltyyn harmaan talouden harjoittajaan huomionsa on paljastumisen riskikin suurempi. Kun epäily kasvaa tarpeeksi suureksi yrittäjät ilmoittavat asiasta viranomaisille, jotka oman harkintansa mukaan ryhtyvät tarvittaviin toimenpiteisiin.

Työntekijöiden osalta pätee myös samanlainen tapahtumaketju. Työntekijän ollessa töissä yrityksessä, jossa harjoitetaan mahdollisesti harmaata taloutta, herää hänellä epäily asiasta. Työntekijöiden työskennellessä työmailla näkevät he paljon asioita, jotka viittaavat harmaaseen talouteen, joita viranomaiset eivät näe. Työntekijöillä on näin ollen myös iso rooli heidän havaitessa harmaata taloutta. Kaikkien sidosryhmien avulla voidaan ainoastaan saavuttaa haluttu lopputulos eli harmaan talouden torjunta.

5. TUTKIMUSTULOKSET

Rakennusalan harmaa talous tekee suuren loven valtion fiskaaliseen tulon keräykseen. Siitä joutuu maksuvelvolliseksi koko yhteiskunta, vaikka se ei siltä tuntuisi. Tämä vaikuttaa jokaisen ihmisen elämään. Valtio ja lainsäätäjät ovat ottaneet tehtäväkseen ehkäistä ja kitkeä rakennusalan harmaata taloutta ja talousrikollisuutta, mutta eivät ole tässä tehtävässään onnistuneet.

Tutkielmasta tulee ilmi mitä on rakennusalan harmaa talous. Se on pääasiassa kuitti-kauppaa, jota harjoitetaan taloudellisen hyödyn toivossa. Tähän voidaan laskea mukaan myös erilaiset veroihin ja lakisääteisiin maksuihin sekä kirjanpitoon liittyvät rikokset. Käytännössä rakennusalan harmaa talous on yhteiskunnan varojen käyttämistä omiin tarkoituksiin, sillä se kohdistuu väistämättä veronsaajaan ja fiskaaliseen tuloon.

Tulokset osoittavat, että lukuisista yrityksistä huolimatta rakennusalan harmaa talous on edelleen voimissaan. Voidaan miettiä miten tämä on edelleen mahdollista, vaikka paljon on tehty sen ennaltaehkäisemiseksi ja kitkemiseksi. Rakennusalan harmaan talouden ja talousrikollisuuden mahdollistaa monen asian yhteissumma. Pääasiassa huono sanktiovarmuus on ongelman ydin. Tähän on syyllisiä aikakautensa päättäjät suunnatessaan valtion varoja väärin kohteisiin ja tehdessään tehostamistoimia ja säästöjä vääristä paikoista. Lainsäätäjän heikkous laatia riittävän kattavia lakeja harmaata taloutta vastaan on yksi syy. Mutta iso ongelma on selkeästi, että harmaata taloutta ei ilmeisesti haluta kitkeä kokonaan pois, koska siihen ei ole tosissaan ryhdytty tarvittavilla toimenpiteillä.

On ymmärrettävää, että taistelua harmaata taloutta kohtaan ei voida voittaa ainoastaan uusilla lakiesityksillä, vaikka niistä onkin hyötyä. Todellisuudessa harmaata taloutta ja talousrikollisuutta ei pystytä ikinä kitkemään kokonaan pois, vaikka tarvittaviin toimiin ryhdyttäisiinkin. Aina on ihmisiä, jotka tulevat sitä tekemään ja laskelmoivat sen kannattavaksi suhteessa siitä seuraaviin sanktioihin. Mutta paljon on tehtävissä rakennusalan harmaan talouden vähentämiseksi. Päällimmäisenä ja tärkeimpänä on valvonnan lisääminen, koska ilman sitä sanktiovarmuuttakaan ei saada parannettua. Korkea sanktiovarmuus puolestaan pistää harmaan talouden toimijat miettimään muutamaan ker-

taan, koska he saattavat joutua vastuuseen teoistaan. Myös sanktioankaruutta tulisi tarkistaa talousrikollisuuden osalta. Voimavaroja tulisikin suunnata entistä enemmän valvontaan ja ohjaukseen.

Harmaasta taloudesta tiedottamista voidaan pitää tärkeänä, sillä moni kansalainen ei välttämättä tunnista harmaan talouden ilmenemistä jokapäiväisessä elämässä koskien rakennusalaa. Tiedottamisella myös vaikutetaan ihmisten asenteisiin ja yhteiskunnassa vallitsevaan moraaliin, jolla on suuri merkitys harmaan talouden vastaisessa taistelussa. Verohallinnon voimavaroja olisi lisättävä merkittävästi niin henkilöstön kuin varojen osalta. Tulisi perustaa lisää verotarkastajien virkoja ja tehdä enemmän verotarkastuksia. Voitaisiin perustaa erillisiä iskuryhmiä, jotta pystyttäisiin tutkimaan kaikki ilmoitetut ilmiannot harmaaseen talouteen ja talousrikollisuuteen liittyen. Verohallinnolle, poliisille ja syyttäjille pitäisi järjestää säännöllisiä pakollisia koulutustilaisuuksia koskien ainoastaan rakennusalan harmaata taloutta, koska se harmaan talouden osa-alueista suurin.

Edellä oli mainittu muutamia yksittäisiä ehdotuksia tilanteen parantamiseksi, mutta tulee muistaa että kaikki ei tapahdu hetkessä. Muutos vaatii pitkäjänteistä toimintaa päättäksemme lähemmäksi tavoitetta eli harmaan talouden ja talousrikollisuuden ehkäisemistä ja kitkemistä rakennusalalla. Myös jokainen yksittäinen ihminen pystyy vaikuttamaan tähän omilla toimillaan. Kaikki edellytykset on harmaan talouden kitkemiseksi, mutta onko tahtoa. Tulevaisuudessa aika näyttää kuinka lähelle tätä tavoitetta päästään.

LÄHDELUETTELO

Aarnio, Aulis (1989). *Laintulkinnan teoria*. Helsinki: WSOY.

Harmaan talouden selvitystyöryhmän loppuraportti (1995). *Valtionvarainministeriön työryhmämuistioita 6/1995*. Helsinki : Valtionvarainministeriö.

Harmaan talouden selvitysyksikkö (2011a). *Harmaan talouden tilannekuva 3/2011*. Helsinki: Verohallinto.

Harmaan talouden selvitysyksikkö (2011b). *Harmaa talous 2011, Harmaan talouden tilannekuva 4/2011*. Helsinki: Verohallinto.

HE 198/1996. *Hallituksen esitys laeiksi liiketoimintakiellosta annetun lain ja eräiden muiden lakien muuttamisesta*.

HE 16/1997. *Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain 29 luvun 1 §:n muuttamisesta*.

HE 53/2002. *Hallituksen esitys Eduskunnalle eräiden rikoslain talousrikossäännösten ja eräiden niihin liittyvien lakien muuttamiseksi*.

HE 146/2004. *Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi tuloverolain muuttamisesta*.

HE 143/2005. *Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi työturvallisuuslain muuttamisesta*.

HE 114/2006. *Hallituksen esitys laiksi tilaajan selvitysvelvollisuudesta ja vastuusta ulkopuolista työvoimaa käytettäessä*.

HE 41/2010. *Hallituksen esitys laeiksi arvonlisäverolain muuttamisesta ja arvonlisäverolain väliaikaisesta muuttamisesta*.

HE 163/2010. *Hallituksen esitys laeiksi Harmaan talouden selvitysyksiköstä sekä Verohallinnosta annetun lain 4 §:n muuttamisesta.*

HE 58/2011. *Hallituksen esitys laiksi veronumerosta ja rakennusalan veronumerorekisteristä sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.*

HE 138/2011. *Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain 32 luvun 11 ja 12 §:n muuttamisesta .*

Hirvonen, Markku (1999). *Viranomaisyhteistyön kehittäminen selvityshankkeen väliraportti.* Helsinki: Valtionvarainministeriö.

Hirvonen, Markku – Lith, Pekka – Walden, Risto (2010). *Suomen kansainvälistyvä harmaa talous.* Eduskunnan tarkastusvaliokunta.

Iivonen, Seppo (2011). *Verohallinnon muuttuva norminanto.* Vaasa: Vaasan yliopisto.

Kaipainen, Anu (2009). *Talousrikokset ja osakeyhtiö.* Kajaani: Kajaanin ammattikorkeakoulu.

Kankaanranta, Terhi – Muttilainen, Ves. (2010). *Kuittikauppa rakennusalan talousrikollisuutena.* Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.

Keskusrikospoliisi (2012). *Rahanpesun torjunta.* Haettu 08. 01 2012 osoitteesta Poliisi :
<http://www.poliisi.fi/poliisi/krp/home.nsf/pages/ABD14634404812EEC2257586005034F1?opendocument>

Lahti, Raimo (1981). *Taloudellinen rikollisuus.* Vammala: Lakimiesliiton koulutuskeskus.

Laitinen, Ahti (2005). *Oikeusosiologian perusteet.* Turku: Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta.

- Laitinen, Ahti (2006). Talousrikostutkimusta kautta vuosikymmenien - henkilökohtaisia muistiinpanoja. Teoksessa Alvesalo, Anne – Heiskanen, Sari – Laukkanen, Janne – Virta Eija (toim.) , *Huojuva talous - Juhlajulkaisu Markku Hirvosen 60 vuotta*. Espoo: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Laitinen, Erkki (1990). *Konkurssin ennustaminen*. Alajärvi: Vaasa Yritysinformaatio Oy.
- Lappi-Seppälä, Tapio (2000). *Rikosten seuraamukset*. Porvoo: WS Bookwell Oy.
- Lehti, Martti (2007). Talousrikokset. Teoksessa Tapio. Lappi-Seppälä, *Rikollisuustilanne 2006*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Lehtonen, Asko (2007). Veron kiertäminen ja veropetos veron torjunnan elementteinä. Teoksessa Suomalainen lakimiesyhdistys, *In memoriam Kari S. Tikka 1944–2006*. Jyväskylä: Gummerus.
- Lehtonen, Asko (2000). Veron torjunta ja verosuunnittelu oikeudellisessa systematiikassa. Teoksessa Rovaniemen hovioikeus, *Pohjois-Suomen Tuomarikoulu Julkaisuja 4/2000*. Rovaniemi: Lapin Yliopistopaino.
- Lehtonen, Asko (2011). *Veropetoksen tunnusmerkistöä*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Lehtonen, Asko (1986). *Veropetoksesta*. Helsinki: Suomen lakimiesliitto.
- Lehtonen, Asko (1991). Verorikkomus. *Lakimies* 7/1991.
- Lith, Pekka (1997). *Harmaan talouden miljardit - Raportti Suomen piilotalouden laajuudesta ja ilmenemismuodoista*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.

Lith, Pekka (2008). *Rakennusala muuttuvassa maailmassa*. Helsinki.

Lith, Pekka (2010). *Rakentamisen harmaa talous*. Helsinki.

Musta tulevaisuus (2012). [online] Haettu 8.2.2012 osoitteesta:
<<http://www.mustatulevaisuus.fi/>>

Mäkelä, Kaisa (2001). *Talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka*.
Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys .

Myrsky, Matti – Linnakangas, Esko (2010). *Elinkeinotulon verotus*. Helsinki: Talentum.

Neira, Taina – Perämaa, Juha – Vasara, Pekka – Nousianen, Anna (2010).
Rahanpesurikokset oikeuskäytännössä 5. Helsinki: Keskusrikospoliisi.

Rakennusliitto ry (2012). Haettu 8.2.2012 osoitteesta:
<<http://www.rakennusliitto.fi/>>

Rakennusteollisuus RT ry (2012). [online] Haettu 8.2.2012 osoitteesta:
<<http://www.rakennusteollisuus.fi/RT/Työmarkkinat/Harmaan+talouden+torjunta/>>

Siltala, Raimo (2004). *Oikeudellinen tulkintateoria*. Helsinki: Suomalainen
Lakimiesyhdistys.

Sisäasianministeriö (2004). *Talousrikostorjuntaan vaikuttavan lainsäädännön
kehittäminen - Työryhmän loppuraportti*. Sisäasianministeriö.

Sisäasianministeriö. 2003. *Ulkomaalaisten työntekijöiden työsuhteiden valvonta*.
Helsinki: Sisäasianministeriön poliisiosasto.

Sisäasianministeriön poliisiosasto. 2005. *Talousrikostutkinnan koulutustarve*. Helsinki: Sisäasianministeriön poliisiosasto.

Suomen Yrittäjät (2012). [online] Haettu 21.2.2012 osoitteesta: <<http://www.yrittajat.fi/fi-FI/suomenyrittajat/a/tiedotteet/yrittajien-odotukset-alkaneelle-vuodelle-ovat-varovaiset-4>>

Tala, Jyrki (2001). *Lakien vaikutukset*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.

Tala, Jyrki – Jaakkola, Risto – Tuokila, Marja (1995). *Liiketoimintakielto ja yrittäjien väärinkäytökset - Oikeuskäytäntöä ja kokemuksia lain ensimmäisiltä vuosilta*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.

Tilastokeskus (2012). [online] Haettu 3.2.2012 osoitteesta: <http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html#ulkomaidenkansalaiset>

Tilastokeskus (2011). [online] Haettu 3.2.2012 osoitteesta: <http://tilastokeskus.fi/til/konk/2011/11/konk_2011_11_2011-12-30_tie_001_fi.html>

Tuovinen, Marja (2007). *Yksityiset kotityöpalvelut ja kotitalousvähennys*. Helsinki: Valtionvarainministeriö.

Uudenmaan verovirasto (1999). *Harmaan talouden projektiryhmän loppuraportti*. Helsinki: Valtionvarainministeriö.

Valtiontalouden tarkastusvirasto (2004). *Tarkastuskertomus 76/2004 - Viranomaistoiminta harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnassa*. Valtiontalouden tarkastusvirasto.

Valtiontalouden tarkastusvirasto (2010). *Tuottavuusohjelman valmistelu ja johtaminen, tarkastuskertomus 207/2010*. Helsinki.

Valtiontalouden tarkastusvirasto (1995). *Tarkastuskertomus 11/95*. Helsinki: Valtiontalouden tarkastusvirasto.

Vasara, Pekka (1997). *Harmaan talouden tarkastusiskut - Verotarkastuksen keinot harmaan talouden valvonnassa*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.

VaVM 21/2010 *Hallituksen esitys laeiksi arvonlisäverolain muuttamisesta ja arvonlisäverolain väliaikaisesta muuttamisesta*.

Velkakierre (1997). *Tutkimuksia luottoalalta - Marraskuu*. Helsinki: Suomen Asiakastieto Oy.

Verohallinto (2009). *Verohallinnon ohje Dnro 746/36/2009, 2.10.2009*.

Verohallinto (2011a). [online] Haettu 8.2.2012 osoitteesta:
<<http://www.homeros.fi/index.php?mact=News,cntnt01,print,0&cntnt01articleid=26&cntnt01showtemplate=false&cntnt01returnid=25>>

Verohallinto (2011b). [online] Haettu 14.2.2012 osoitteesta:
<[http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Rakennusalan_veroalvontahanke\(18488\)](http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Rakennusalan_veroalvontahanke(18488))>

Verohallinto (2011c). [online] Haettu 14.2.2012 osoitteesta:
<[http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Yhteiset_menettelyt_rakennusalan_harmaan\(16420\)](http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Yhteiset_menettelyt_rakennusalan_harmaan(16420))>

Verohallinto (2011d). [online] Haettu 14.2.2012 osoitteesta:
<[http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Verohallinnon_tilastoja_Rakennusalan_ver\(18491\)](http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Verohallinnon_tilastoja_Rakennusalan_ver(18491))>

Verohallinto (2012a). [online] Haettu 22.2.2012 osoitteesta:

<<http://www.vero.fi/fi-FI/Henkiloasiakkaat/Kotitalousvahennys>>

Verohallinto (2012b). [online] Haettu 8.2.2012 osoitteesta:

<[http://www.vero.fi/fi-FI/Henkiloasiakkaat/Veronumero__usein_kysyttya\(19230\)](http://www.vero.fi/fi-FI/Henkiloasiakkaat/Veronumero__usein_kysyttya(19230))>

Verohallinto (2012c). [online] Haettu 14.2.2012 osoitteesta:

<[http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta\(14465\)](http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta(14465))>

Virke (2009). *Talousrikollisuuden tilannekuva 1/2009*. Verohallinto.

Virke (2010). *Talousrikollisuuden tilannekuva 1/2010*. Verohallinto.

Virta, Eija (1999). Veronsaajaan kohdistuvasta talousrikollisuudesta. Teoksessa Alvesalo, Anne – Lahti, Raimo. *Kirjoituksia talousrikollisuudesta 2*. Helsinki: Poliisiammattikorkeakoulu.

Vuorinen, Sami (2001). *Rikollisuustilanne 2000*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.